

Középkori régészet IV. - Városkutatás

Holl Imre

A középkori városkutatás főbb kérdéseit, régészeti vonatkozásait vázoljuk. Ezek mindegyike összetett kérdés, más tudományágakat is érint, azok forrásait is fel kell használni. A kialakult kép egy korszakra jellemző, a város fejlődésének egy szakaszára és nem állandó. Ezért a változását is követni kell.

Bevezetés

Az elmúlt fél évszázad igazolta, a városkutatás a régészet legnehezebb területe. A középkori város kiterjedése többszöröse a falvak vagy nagyobb várak méretének, így csupán kis hányadát érintik még a rendszeres ásatások is. Csak az újabban szokásos szanálások, mélygarázs-építések szabadítanak fel nagyobb területeket, így egész házsor, vagy nagy tér adódik a beépítést megelőző ásatásra. Ellenkező esetben még a rendszeres leletmentések (pl. csatornázás, kisebb új beépítés esetén) sorozata biztosíthat némi szerencsével jól értékelhető leletanyagot és megfigyelést, ami hosszabb távon már valamilyen kiértékeléssel járhat.¹ De nehezíti a kutató munkáját az is, hogy a város összetett, organikus létesítmény: egymásután létesített templomokkal, fokozatos házbeépítésekkel, középületekkel (városháza, árucsernok, városfalak); ezek mind másféle kérdéseket, feltárási módszert hoznak. Egy részük, ha még meglévő épület, az építészettörténet-művészettörténet kutatási területe, bár egy szondázó megfigyelés így is újat jelenthet. Még egy szerényebb ásatás is feleletet adhat arra, milyen előzménye, vagy korábbi alaprajzi formája volt, s ez jó esetben keltezhető is.

A város szerves fejlődés eredménye: koronként és területileg is változó (ezért még az esetleg fennmaradt kora újkori városalaprajzok, városképek is egy késői állapotot mutatnak, mely szerencsés esetben közel áll a későközépkori helyzethez). Fokozatosan külvárosok épülnek, korábbi falutelepüléseket integrálva - közben pedig egyes részeit lebontják vagy beépítik.

Az interdiszciplináris kutatás adta források ismerete alapvető: helytörténet, építészettörténet, egyháztörténet; a középkori városkutatás kiterjedt irodalma az alapvető kérdésekre irányítja a figyelmet - mindezek szükségesek, hogy a régész megfigyeléseit jól értelmezhesse, vagy kutatási kérdéseket vethessen fel. Ráadásul a fenti okok miatt sok éves, számos helyen végzett ásatás-szondázás, leletmentés megfigyeléseit kell összevetni.

Régebben a középkori város csak a történészek-gazdaságtörténészek érdeklődési területe volt - a régészet bekapcsolódása figyelmeztetett egészen újféle kérdések vizsgálatára. Ez részben a művészettörténet eredményeit bővíti ásatással, máskor egy megelőző periódust hozhat napfényre. A középkori házak fejlődéstörténete, városi kézművesség és termékei, távolsági kereskedelem áruai, anyagi kultúra és étkezési szokások a leggyakoribb új kutatási eredmények.

A rendszeres-tervszerű városásatások inkább csak az utóbbi harminc évben folytak; így például az É-német városokban is csak az 1992-es évektől indultak sikeres eredménnyel.²

---

¹ Az így összegyűjtött leletanyag egészítheti ki a rendszeres ásatások anyagát a város sok pontjának adataival pl. kronológiai vagy műhelyekre utaló (hulladék anyag, salak, stb.) következtetéssel.

² H. JÖNS - F. LÜTH - H. SCHÄFER (HG.): Archäologie unter dem Straßenpflaster. Schwerin 2005. -

Kutatási kérdések

1. Topográfia
2. Telekforma, beépítés
3. Városi ház
4. Műhelyek, vízellátás
5. A városfalak
6. A leletanyag kérdései

A továbbiakban ezeket vázoljuk, esetenként példákra hivatkozva.

Topográfia

A középkori város térképének elkészítését több oldalról közelíthetjük meg. Egyik a középkori utcanevek, terek, városkapuk nevének összegyűjtése régi írásos adatok (például háztulajdonra vonatkozó oklevelek helymeghatározása) vagy hagyományosan megőrzött régi elnevezések alapján.³ Jó esetben ezeket az újabb kori elnevezésekkel párosítani lehet, esetleg 18-19. századi várostérképeken is fellelhetők. Az ilyen várostérképek gyakran jól mutatják a legújabb kori átépítések, beépítések, utca-megváltoztatások előtti helyrajzot. Fennálló régi épületek, templomok is őrzik a későközépkori állapotot. A középkori helynevek legkorábbi említései a 14-15. századi helyzetre is visszavezethetnek. - Sok esetben a régi városkép metszetek vagy rajzok őrzik a késő középkori-kora újkori állapotot, templomok és a városfalak képével (bár korántsem olyan pontossággal, mint egyes németországi vagy svájci városoknál).

Néhol a névadás (Óváros - Altstadt stb.) utal a régi városrészre, a későközépkori város előzményére; ez lehet a közvetlen környéken vagy a későbbi város egyik kerületében. A változás rendszerint az új városalapítási korszak eredménye - a régít egyes esetekben el is hagyták. Történeti adatok mellett a régészet derítheti fel a kezdeti időket. (Így pl. Selmezbánya esetében is ásatás mutatta ki az Óváros helyét, toronnyal erősített beépítését a 12. században.⁴)

Nehezebb a középkori vízrajz, patakok, tavak egykori helyének felrajzolása, hisz a modernizálás ezeket változtatta - tüntette el leginkább, itt is a régi várostérképek segíthetnek. A vízrajz fontosságát az adja, hogy befolyásolták a városalaprajz kialakulását, másrészt a vízellátás, a városi védművek is kapcsolatban álltak. Ugyanígy jó kereteket adhatnak a későközépkori határok: város és külvárosai területi kiterjedéséhez a városfalak maradványai, vagy a telekhatárokkal kirajzolt egykori helyük. Ugyanakkor csak ásatások deríthetik fel ezek megváltoztatott vonalát, illetve a korai állapotot. Pl. Pest város esetében így derült ki, hogy az ismert városfalöv - mely még a török hódoltság idején is védte - egy későbbi bővítés eredménye. Előzően jóval kisebb területet zárt körül az első városfal, kapuival. Az ásatások derítették ki, hogy korai falutelepülések vették ezt körül (Szenterzsébet, Bécs), ezeket csak a város bővítésekor kapcsolták hozzá.⁵ - Külvárosokat rendszerint csak sövénykerítés, árok övezett,

---

16-féle téma rövid áttekintése.

3 Lásd pl.: ORTVAY Tivadar: Pozsony város utcái és terei. Pozsony 1908.

4 LABUDA, J. in: AH 25 (2000) 7-24.

5 MELIS K.: Beszámoló a középkori Pest város területén végzett régészeti kutatások eredményeiről. BudRég 24/A (1976) 313-348.

I. MELIS K.: Régészeti kutatások az Árpád-kori Pest külvárosai területén. BudRég 26 (1984)

falakat ritkábban és későn kaptak. De a külvárosi kapuk megőrzött neve utalhat ezekre a helyekre.

Sopron esetében is ilyen módon sikerült a későközépkori városszalaprakj rekonstruálása. A régi utcarendszert, tereket az 1851. évi városszalaprakj mutatja (helyenként már újkorai beépítésekkel), de a várossfalón kívüli nagy piactereket - ha már beépítve is - követni lehet. A későközépkori utcákat az 1622. évi madártávlati rajzon még változás nélkül ábrázolták. A nagyrészt megőrzött régi utcanekvek már 1413-1476 között feltűnnek az adójegyzékekben. A rekonstrukció az első, a külvárosokat is ábrázoló városszalaprakj.⁶

Buda középkori városszalaprakjának felderítése az 1948-50 között végzett homlokzat- és ülőfülke kutatások eredménye, mértékében egyedülálló munkával.⁷ Így derült ki, hogy a város utcai kis kivétellel⁸ a későközépkori beépítések-homlokzatok vonalát őrzik. Ráadásul sok ház későközépkori alaprajzát - felmenő falait - is felmérték. Joggal nevezte korábban G.L. „Buda, egyetlen gótikus városunk” (hisz előzőleg Budán és Sopronban is csak egy-egy középkori lakóház volt ismert).

Esztergom középkori városszerkezete főbb vonásaiban már ismert.⁹ Rányomja bélyegét a királyi-püspöki tulajdon kettőssége. A vár alatt húzódó Viziváros érseki alapítású (1239), kő várossfalát a 14. sz. e. felében az érsek építtette. Bástyákkal a törökök erősítették. Középkori épületeiből csak a Szt. István templom azonosítható, a későbbiek közül három török fürdője.

A királyi város már a 10. században betelepült. A városból csak a középkori várossfal vonala és a kapuk helyei felderíthetők. A nagyméretű pusztulás miatt még a középkori utcák hálózata sem ismerhető fel, de épületei is elpusztultak. Bár a városnak gazdag írott forrásanyaga van, az ezekben említett öt templomból illetve kolostorból csak a Szt. Lőrinc templomot ásták ki, a többire csak következtetni lehet a leletmentésekből. Mintegy 30 középkori ház helyére kisebb falmaradványok utalnak, de alaprajzuk nem ismert. A várost kezdettől körülvevő falvak közül Kovácsi templomát és egy fémöntő kemencéjét tárták fel. Itt a kovácsok-pénzverők szolgáltató népei laktak. Szentkirály területén a nagy kéttornyú háromhajós templomot még a 19.sz. végén ásták ki, egy 12. századi két osztatú házat Bálint A. tárt fel. Itt a 12.sz.-ban alapított keresztesrend faluja feküdt. A város melletti szigeten a Szűz Mária apáca kolostor templomát, temetőjét (Szt. László érmekkel) és a kolostor K.-i szárnyát tisztázták ásások.¹⁰

Másik korai városunk Óbuda ugyancsak nagymérvű pusztulása miatt hasonló kutatási nehézségeket jelent. Itt sem maradtak meg a templomok, kolostorok, illetve a régi utcahálózatot bizonyító épületek. A hosszú ideje folyó ásások és leletmentések már fő vonásaiban kimutatják a középkori városszerkezet

---

63-85. - I. MELIS K.: Régészeti kutatások a pesti vár területén. ArchÉrt 121-122 (1994/95) 57-58. - IRÁS - MELIS; in: BIEGEL, G. 1991, 138-141.

6 HOLL I.: Sopron (Ödenburg) im Mittelalter. Acta ArchHung 31 (1979) 107-110. Abb. 1. Itt részleteztem az alaprajz elkészítésének lépéseit.

7 GEREVICH 1950. - Az oklevél-kutatás ugyanakkor felderítette az utcák középkori neveit.

8 Így az újkorban megváltozott a Kapisztrán-tér, Szentháromság-tér, Szent György-tér, módosult a beépítés határa, bővítve vagy szűkítve a területet. Lásd pl. ZÁDOR J.: Topográfiai változások Budán. in: Változatok a történelemre. Tanulmánykötet. Budapest 2004. 85-92.

9 HORVÁTH I. kutatásai. Összefoglalóan MRT 5.k. HORVÁTH I. - KELEMEN M. - TORMA I.: Komárom megye régészeti topográfiája. Budapest 1979. 78- 138, old.: 1. kép.

10 LOVAG Zs. in: Középkori régészetünk 1985, 343-352. - A korábbi ásást Bertalan Vilmosné végezte.

súlypontjait.¹¹ Ilyen a királyi-királynéi vár, a D-i részben 14. századi klarissza kolostor, valamint É-felé a káptalani városrészt meghatározó Mária templom (1348; a korábbi 11-12. századi templom még nem került elő, csak szórványos kőfaragványok). Míg kezdetben ez az egyházi központtal rendelkező városrész lehetett a fontosabb, a 14. században már a királynéi városrész (ahová az 1335. évi területmegosztás már a királynéi várat is átsorolta). Fontosságát emelte az Erzsébet királynétól alapított kolostor és a piactér (1. kép). E körül számos 14-15. századi ház maradványait tárták fel, többük tulajdonosait is azonosították.¹² Az ásatások szerint a kolostor bővítésével a D-i városrész útvonalai is változtak, illetve részben megszűntek. A piactér körüli házak a Ny-i oldalon hossz tengelyükkel párhuzamosak, a K-i oldalon viszont fésűs beépítéssel oromfalukat fordították a tér felé. - Teljes feltárás a vár, a Mária templom és a klarissza kolostor esetében történt, máshol csak leletmentő ásatásokra volt mód - nagy felületre alig.

Visegrád

A helyrajz elkészítése - ahogy Óbuda esetében - a nagyarányú újkori pusztulása miatt nehéz. Utca- és telekrendszere is megváltozott. (A kutatás által használt 18. sz. végi térképek szerintem ezért is félrevezetőek.) Az utolsó 50 év leletmentései számos ponton derítettek fel házakat, kisebb fal- és utcamaradványokat, de ez egy várostérkép elkészítéséhez kevés. A legújabb alapos munka¹³ ennek ellenére megpróbálta a topográfiát nagy vonalakban felderíteni; az oklevelekben említett Német- és Magyar város foltjait rögzíteni. Ezek határait és a kettő érintkezésének módját nem ismerjük; ráadásul a feltételezett városfal és ennek kapui ismeretlenek. A forrásokban említett templomok, kápolnák közül kettő helye már ismert /Szűz Mária plébániatemplom, Szt. László kolostor - utóbbiból csak a templom kis része és azonosítását a szerző nem tartja biztosnak). Mindkettő a Magyar városban szerepel. E városrészből sikerült a legtöbb házat feltárni: hét épület alaprajza ismert.¹⁴ Az É-D-i főútvonal vonalát rekonstruálták, de a mellékutókra kevés az adat.

A Német város É-felé nyúlt, a szerző ehhez sorolja a királyi palota területén feltárt négy korábbi házat (13. sz. vége és 14. sz. e. f.).¹⁵

Okleveles adatok szerint számolhatunk a városban nagyobb telekkel (egynél 48 x 21 m 1380-ban). Egy másik esetben az 1338 előtt az egész telket kettéosztják; tulajdonosa Nekcsei D. tárnokmester, a megosztáskor felét familiárisa kapja.¹⁶ Míg ezek beépítetlen telkek, máskor már olyanról írnak, amelynek háza körül mind a négy irányban voltak polgárházak-telkek. Utóbbi ház a Magyar város Nagycsütő utcájában állt 1358-ban.

---

11 BERTALAN V.-né: Óbuda középkori topográfiája - In: Középkori régészetünk 1985, 245-283. - J. ALTMANN - H. BERTALAN, in: BIEGEL G. 1991, 113-131, 185-199.

12 BERTALAN V.-né: A Budapest III. ker. Lajos u. 158. sz. ház feltárása, BudRég 31 (1997) 323-348.

13 MÉSZÁROS O. 2009. (A leletmentések-ásatások teljes felsorolása, a közöletlen épületalaprajzokat is tartalmazza; a teljes okleveles anyag, házak-telkek értelmezésével.)

14 MÉSZÁROS 2009, 38-39. ábra - térkép és háztípusok.

15 G. BUZÁS - M. SZÓKE: Houses in the fourteenth century town of Visegrád. In: Mittelalterliche Häuser 2000, 119-127. - Buzás G. szerint az itt feltárt műhely („fémmegmunkáló kemence”, olvasztótégely) a 14. sz. elején pénzverőkamara épülete volt. - MÉSZÁROS 2009. 200, Fő u. 29. 2. épület, 28. ábra. - Ezzel szemben 1356-ban a Magyar városban a Szt. László kolostor mögött áll „curie camere regaliū”, MÉSZÁROS 2009, 17. oklevél. - SZÓKE M. szerint a pénzverőházat 1357-ben Nagy Lajos Gaal Konrádnak adta, harangöntőműhely létesítésére. SZ.M. in: Altum Castrum 5, Visegrád 2000. 16. - A Szt. László kolostor környékén álló házak viszont szomszédosak Kanizsai J. érsek házával, mely „a Szt. György patak mellett” áll. MÉSZÁROS 2009. Okl. 45.

16 MÉSZÁROS 2009, Oklevéltár 1, 21, 30., 38. Telekkönyv 8-10, 28. - Telekkönyv 30.

A leletmentések és ásatások több esetben bizonyíthatták különböző műhelyek helyét. Így csontfaragó-esztergályozó (Gyöngy és olvasókészítő), bronzolvasztó kohó (olvadékok, öntőtégelyek, veretek: Fő u. 73.), két üveghuta (Rév u. 5.; a másodikra csak egy gödör betöltése utal a Fő u. 34. közelében); fémműves-javító műhely (többféle szerszám, tűzhelyek, Fő u. 32.). Szétszórta álltak, a Magyar város főutcájától távolabb a Duna felé. A házak alaprajza eltérő, jóval szélesebb a szokásos polgárháznál; az egyik üveghuta esetében azért hasonló, mert korábbi városi házból alakították át a 15. században.

Székesfehérvár

Székesfehérvár topográfiája már jobban ismert, köszönhetően a régi várostérképek és látképek nagy számának (1601, 1689, 1691), kettő már a régi utcákat is ábrázolja; két 18. századi városalaprajz is segít. Ezek és több éven át folyó rendszeres leletmentő ásatások alapján rekonstruálták a városalaprajzot.¹⁷ A városfalak, tornyok és bástyák nagy részét ásatás tisztázta, adataik a régi térképekkel a teljes képet megadják. A várost körbevevő külvárosok azonosítása is megtörtént, ezek az egykori mocsarokból kiemelkedő szárazulatokon alakultak. Ásatással találták meg például az előzményt jelentő Ingovány falu plébániatemplomát, temetőjét és a johanniták konventjét a későközépkori Sziget (Nova civitas) külvárosban. A külvárosok hódoltság-kori erősítéseit, kapuit a régi térképek és terepbejárások segítségével lehetett felrajzolni. - A belvárosban meghatározták a korai királyi vár és palota helyét a közepén álló egykori Szt. Péter templommal,¹⁸ valamint öt középkori templom helyét. A korai királyi vár megszűnése a város kialakulásának eredménye, ez után épül ki a városfal a 13. század közepén és az új királyi vár a város sarkában a Budai kapu mellett. A középkori városalaprajz csak részleteiben rajzolódik ki: a megfigyelt középkori házmaradványok, valamint egynéhány középkori ház¹⁹ azt bizonyítja, hogy a belváros É.-i felében és a DK.-i szakaszán számos helyen egyezik a beépítés vonala az újkori utcákkal. Más volt a középkori rendszer a székesegyháztól D.-re és az egykori Szt. Péter templom környékén: e területeken nem maradt meg a középkori utcarendszer. - Siklósi Gy. kutatásai szerint a középkori város utcarendszere csak a 13. században alakult ki, mikor IV. Béla király a fehérvári latinokat áttelepítette a korai királyi vár területére és a városfalak kiépülésével új helyzet adódott.²⁰

Vác esetében a középkori beépítésre csak a feltárt nagyszámú későközépkori pince alapján lehet következtetni.²¹ Ezek az 1718. évi kataszteri térképre vetítve azt mutatják, hogy az ekkor rögzített utcák és a vékony parcellákból álló telkek nagyobb része még a 15-16. századi pincefalakhoz igazodik: a késői városalaprajz rögzült. A zömmel kisméretű köpincéhez hosszú lépcsős lejáró tartozott, helyzetük szerint a kőházak az utcára merőlegesen álltak. Nagyobb pincék csak a központi területeken voltak, hosszan elnyúlva a ház alatt. Egy esetben sikerült egy korai (13. sz. vége - 14.sz.) fából épített pincét is

---

17 SIKÓSI GY.: Angaben zur mittelalterlichen Topographie von Székesfehérvár. Acta ArchHung 40 (1998) 221-251. - SIKLÓSI Gy.: Újabb középkori és török-kori várostörténeti kutatások Székesfehérváron. In: Régészet és várostörténet 1991, 113-123. - SIKLÓSI, GY., 1996, 375-397. (Az Árpád-kortól a hódoltság végéig tárgyalja.)

18 KRALOVÁNSZKY, A.: Baukunsthistorische Angaben zur Frage des Auftauchens des vierapsiden Kirchentyps in Ungarn FA 35 (1984) 111-138. - A négykaréjos templomot követő kéttornyú templom alakja, rekonstrukciós kísérletei máig különböző eredményűek.

19 Az álló középkori házakat a műemlékkutatás alapján ismerjük. - A középkori utcarendszer maradványai, illetve változása: SIKLÓSI 1996, 387, 391.

20 SIKLÓSI 1996, 385.

21 MIKLÓS Zs.: Vác középkori pincéi. Váci könyvek 9. Vác 1996. MIKLÓS Zs. in: Mittelalterliche Häuser, 2000, 183-196. Abb. 2. MÉSZÁROS O. in: KVASZAY J. (Szerk.): Évkönyv és jelentés a KÖSZ 2008. évi feltárásairól. Budapest 2010. 177-196.

feltárni.

A magyarországi városok középkori topográfiájával, ezekre utaló adatokkal számosan foglalkoztak,²² de mint a kiragadott példák mutatják, a térképi ábrázolás: városalaprajz elkészítése mint végső eredmény nagyon ritka. Olyan városoknál, melyek középkori beépítése teljesen elpusztult, nem is lehetséges: még évtizedes ásatások is csak részletekre vezetnek. Ugyanekkor a történeti adatok, helynévkutatás kiértékelése mégis a topográfia, egykori településszerkezet felderítését, sőt ennek koronkénti változását is kimutatja.²³

Telekforma, beépítés - a városi telkek változása

A telekformák kialakulása, rendszerezett mértéke már a telepített falvak esetében is megtalálható; de a beltelekhez a külső szántóterület is jár. - A városoknál a terület felosztása (gyakran külvárosok esetében is) a városfalakkal körülvett terjedelemből igazodó, rendszerét a főbb utcák adták. Eredeti számuk egyben a polgárjogot kapott lakók számát is jelentette. Sopronban a felosztást 1379-ben a belvárosban 10 kötél nagyságban írták össze (ugyanennyire a külvárosban is).²⁴ Egy kötél 10 egységnyi házra-házhelyre oszlott - a külvárosokban azonban ezen belül már sok „részház” volt, mert itt háromszor többen laktak. A korlátozott mennyiség miatt a belvárosi - teljes jogú - polgárok száma nem növekedhetett, számbeli gyarapodást csak a bérlakók jelenthettek. E miatt Sopron esetében a belvárosban a házak száma alig változott - csak néhány területen építettek be a 15. században házakat egykor nagyobb tereken.

Külföldi adatok szerint - a régészeti kutatások eredményeként - konkrét példák mutatják, hogy a város fejlődése során a korábban állandónak vélt telekforma (általában jellemző keskeny alakjuk) maga is változásokat mutat. A Hanza-város Lübeck esetében kimutatták hogy a 13. sz. elején 25x40 m körüli nagyságúak, de már a század első felében ezeket kettéosztották. A század végére már háromfelé, majd a 16-17. sz. fordulóján öt részre. Az É-német városokra jellemző keskeny telek - keskeny utcai homlokzatú ház tehát később jött létre. A legkorábbi épületek fából álltak, a 13. sz. végén helyettük téglalapú épületek készültek 5x14 - 7x16 m-es alaprajzon.²⁵ De más európai városoknál is kiderült, hogy a hosszú-vékony telek sok esetben egy későbbi felosztás eredménye. (Baselban a 13. sz.-tól, Londonban már 1200-tól.) A korai városokra még a nagyméretű parcellák jellemzőek.²⁶

Kivételes esetben, mint Sopronban, gazdag patríciusok városi telekből is kertet hoztak létre. Az adatok mutatják, hogy a városok fejlődése - a gyarapodó lakosság - magával hozta az eredeti telekméret csökkenését - felosztását. De a családokon belüli öröklés egy nagyobb ház esetében is ennek

---

22 Lásd pl. Régészet és várostörténet 1991. konferencia anyagát.

23 Ilyen eredmények pl. Visegrád, Veszprém, Esztergom, Győr, Székesfehérvár esetében születtek. A mezővárosok középkori városszerkezetéről VALTER I.: Mezővárosi kutatások újabb eredményei Észak-Magyarországon. In: Régészet és várostörténet 1991, 195-209. - Pécs város késő középkori, kora újkorai utcaszerkezete jórészt ránk maradt, de a leletmentő ásatások szerint egyes területeken eltérő lehetett.

24 MOLLAY K.: Sopron vármegye vázlatos története. In: CSATKAI E. (szerk.): Sopron és környéke topográfiája. Budapest 1956, 2 54.

25 MÜHRENBURG, D.: Archäologische und Baugesichtliche Untersuchungen. - Hundestraße 9-17. LSAK 16 (1989) 233. ff. Az első építkezés még fából, a 13. sz. végén már téglából, 6x12 és 7x16 m alapterületű.

26 FEHRING, G.P. in: 25 Jahre Archäologie in Lübeck. LSAK 17. 1988. 74-76. - E kötetben számos lübecki kutatás összefoglalását adták, de az addigi leletmentések elégtelenségét is kiemelték.

szétválasztását jelenthette. Máskor a leggazdagabb polgárok egymás mellett levő házakat szereztek meg és ezeket összeépítve egy új, két telekre nyúló nagy ház jön létre. (Ez az eset Sopronban többször is megtörtént, a soproni polgárok lázadásakor 1425-ben fel is panaszolták a királynak.²⁷) Buda esetében is voltak ilyenek. Mindebből következik, hogy az általában késő középkori-kora újkori állapotot mutató városlaprajzok (külföldi történeti munkákban is gyakorta) nem tükrözik a városok korábbi periódusát, hisz már a megváltozott telekbeosztást és beépítést rögzítik. A korábbi helyzetre csak beható történeti-régészeti kutatással lehet következtetni. Buda esetében ásatási adatok és a középkori pincék vizsgálata mutatja például a Nagyboldogasszony-templom körüli másféle beépítést, a Tárnok utca 10. sz. helyén a későbbi utcavonal elé nyúló pincét, vagy a Fortuna utca saroktelkének változását.²⁸ De Sopron esetében is bizonyíthatam, hogy a várostörténeti irodalomban szereplő belvárosi tereken kívül két korábbi tér is volt.²⁹ Egyik a kolostor mögött - ezért is jöhetett létre az erre néző első városháza (1422-59 között használták); 1459-től valószínűleg azért váltotta fel a második (már a Fő-téren), mert a korábbi tér nagy részét beépítették, csökkent a városháza reprezentatív helyzete (2. kép).

A középkori városlaprajz megváltozásának ilyen folyamata máshol is tetten érhető. Térbeépítésre kényszerültek a szász Schwerin esetében, ahol a városlapításkor (1160) kitűzött nagy térre háztömböket építettek, vagy Magdeburgban, ahol a Forum Civitatis (1176) terét később már két részre osztotta az ide épített városháza.³⁰

Az egyre gyarapodó városi lakosság hozza magával a fallal kerített városon kívüli külvárosok létrejöttét - sokszor egykori külső települések bekebelezésével (Sopronban például az ispánsági vár közeli „Villa Suprun” alkotja az É-i külváros egy részét; Ny-felé pedig újabb telepítéssel a „Neustift” külvárost) Ritkább esetben nagyobb anyagi ráfordítással új városfalakkal nagyobb területet kerítettek körbe. Az ilyen alaprajzi változások idejére szerencsés esetben az okleveles adatok mutatnak, ezek hiányában a régészeti kutatás hozhat keltezési bizonyítékot.

A városi telekméretek egységes rendszere, a tervszerű kimérésük legtisztább módja az alapított, szabályos alaprajzú városok esetében látható: sakktáblaszerű formában elhelyezett háztömbök, egymásra merőleges utcák, egyforma területű beltelkek. A szabálytalanabb alaprajzú városok esetében a városi jogot megszerző polgárok számára kimért telkek többnyire csak az utcavonal hosszában egyforma szélesek. Hátrafelé a helyi adottságok miatt már eltérőek lehetnek. Így például az utca távolsága a mögötte húzódó városfaltól (ha itt végződik a telek) nem egyforma. Sopron esetében például a Szt. György utca városfal felőli távolsága határozta meg az itteni telkek nagyon különböző mélységét.

A telekbeépítés módja a történeti fejlődéssel alakul át: kezdetben rendszertelen, a 13. században már az utcavonalra merőleges ház oromfalával előre - de mellette még üresen hagyott kocsibehajtóval. A

---

27 SZÚCS J.: Városok és kézművesség a középkori Magyarországon. Budapest 1955. 305-306. „Ex tribus domibus faciunt unam et aliqui ex duobus...” HÁZI J.: Sopron sz. kir. város története. Sopron 1930. II/1. 164.

28 H. GYŰRKY K.: Szentháromság tér. BudRég 23 (1973) 277.

ZÁDOR J.: Topográfiai változások Budán. In: Változatok a történelemre. Szerk.: ERDEI Gy. - NAGY B. Budapest 2004. 85-92. - ZÁDOR J.: Archeological research of cellars in medieval Buda. In: Mittelalterliche Häuser 2000, 95-101.

29 HOLL 1996-97. 7-15. 2. kép. Ez a tér az idegen mészárosok árusító helye, mellette húzódik a Mészárosok utcája. A másik tér a Halpiac, ez is beszűkült később.

30 U. SCHONKNECHT, in: Archäologische Stadtkernforschung in Sachsen. Berlin 1990. 233-236. - E. NICKEL: Der „Alte Markt” in Magdeburg. Berlin 1964. 1-7. - Bécs esetében a Judenplatz késői rendezés. S. FELGENHAUER in: Mittelalterliche Häuser 2000, 75-82.

későbbi bővítés már beépíti ezt is: így jön létre a zárt utcafront. Ásatások, illetve álló házak periódusainak elkülönítése erre sok példát hoz.³¹ A telek teljes hosszában történő beépítése csak az újkorban történik (Lübeck esetében a 16-17. században).

Visegrád esetében a 14. században még nagyobb telkek lehettek az oklevelek alapján. 1344-ben Töttös ajtónállómester telkén a Magyar városban saját házában kívül még a Füzesi testvéreknek is itt állt házuk és építmények, melyeket telekrészükkel együtt eladnak.³² Itt tehát lényegében telekmegosztás történt. A telek hátsó részén az ásatások szerint a korai időben kút, vagy gyakran fából készített emésztőgödör volt, de ide kerülhettek a fa melléképületek (pl. istálló).

Városi ház

A középkori házak kutatását a fennálló épületek alapján a műemléki kutatás végzi, ehhez újabban társult a régészet. Ez főleg az elpusztult korai házakra adott kronológiailag is tisztázott képet, így a városok kezdeti kialakulására. De zömben a 13. századtól megjelenő kő- és téglapépítészet egyszerűbb, kisméretű házait is bizonyította. Ezek még nem mutatnak sokféle változatot. Ugyancsak a korai időkben tűnnek fel a különleges megoldások: városi toronyházak védelmi funkcióval, illetve toronyszerű - de nagyobb alapterületű kőházak. Míg az első nemesi, vagy előkelő patrícius családok egyben reprezentatív emléke, a második a vagyonos kereskedőké és célja a drága kereskedelmi áru védelme (a telek belső hátsó részén), gyakran pincével.

Míg a korai tornyok esetében a védelmi funkció elsődleges volt,³³ (lásd például Sopron esetében nagyjából a város középvonalában állókat); később a 13. és 14. században már olyan toronyházak épülnek, ahol a reprezentatív funkció az alapvető. Ilyenek Regensburg tornyai: már az utcavonalban állnak és a valódi lakóház melléjük épült. A kutatás szerint ezeknek nem volt lakófunkciójuk.³⁴

Másféle épületek a német kutatásban Steinwerk-nek elnevezettek (az elnevezést egyesek másra használják). Ezek alapterülete nagyobb, - például 9x12 m, 7,5x6 m - és a telek hátsó részén álltak. (az

---

31 DÁVID F. 1970, 95-102. Sopron, Templom u. és Kolostor u. házai. Első periódusukat a 14-15. századra keltezi.

HOLL I. (1971) 27-30. A Templom u. 14. telke 16x51 m É-i oldalán az első házzal. - GEREVICH, L. 1973, 392-395. - CZAGÁNY I. kutatásait lásd a későbbiekben. - Morvaországban mutatták ki azt a háztípust, amelyek a városok első betelepülésekor készültek. Ezek kissé földbe mélyített egyetlen helyiséges házak, bejáratuk pincegádor-szerűen nyílik előre: P.J. MICHNA ib: Siedlungsforschung. Archäologie - Gesichte 5 (1987) 97-107.

32 MÉSZÁROS 2009, 116-117. 12. Oklevél: „...portionem fundi seu curie ... cum domibus...”. Ráadásul mindkét oldalon lévő telkeken is házak álltak.

33 Sopronban a műemléki kutatás derítette fel ezek helyét: DÁVID F. 1970, 99., u.ö: Magyar Műemlékvédelem 7 (1974) 361. - SEDLMAYR J.: Sopron gótikus lakótornyai. SSz 40 (1986) 323-339. - Írásos említésük 1250-ben: a Castrumban lévő tornyok közül egyet átengednek a János lovagrendnek: „curia et domibus” (tehát nemesi telek és ház is). Később 1297-ben a király engedélyezi a polgároknak, hogy a város védelmére tornyokat építsenek. MAJOR J.: A középkori magyar városkép problémái. Településtudományi Közl. 7 (1955 március) 54-57. - HOLL 1989, 52, 2. kép. - Tornyok Bécs és Basel esetében is kimutathatóak.

34 STROBEL, R.: Das Bürgerhaus in Regensburg. In: Das deutsche Bürgerhaus. Bd. 22. Tübingen 1976. 323-ff. - Földszintjükön házi kápolna van, bejáratuk csak az első emeletektől kezdve nyílik a mellette álló lakóházból; lőrés csak negyedrészükhöz található. a szerző patrícius váraknak nevezi. Eredeti állapotukban nem volt kéményük.

ásatások szerint a telek elején fa lakóépület állt.) Lényegük a biztonság: tűzvész, kifosztás ellen védjék a drága kereskedelmi árukat. Thüringiában és Westfáliában ilyeneket már a 12. századból is bizonyítottak az ásatások.³⁵ Riga városában a 13. századból, itt domus lapidea, Stenhus” néven ismert.

A városokban általánosan használt későközépkori lakóház rendkívül sokrétű - ráadásul régióként, sőt városonként is eltérő megoldások épültek. A sokféleség a városi lakosság foglalkozását, eltérő kereskedelmi vagy kézműves igényét mutatja. A hazai helyzet, fejlődés egyik gyakori alaptípusa a vidéki lakóházból eredeztethető: a városi telek egyik oldalára épül, hosszoldala hátrafelé nyúlik. A mellette üresen maradt rész a bejárat az udvar felé. Két-háromhelyiséges megoldású, földszintes, néha emeletes. (A német kutatás Ackerbürgerhaus névvel jelöli, mint az állattartást vagy szőlőművelést és borgazdálkodást megtartó polgár házat - változatai ott is a helyi vidéki házak eltérő típusaiból eredtek.³⁶)

A Ny. és Közép-Európa városainak házfejlődését összehasonlító kutatás már megállapíthatta, hogy a regionális eltérések mellett azért általános fejlődési tendenciák is láthatóak. Ilyen például a veremházak fokozatos eltűnése Közép-Európában, Ny.-tól Kelet felé haladva. De ugyanígy az ezeket követő cölöpvázaz és faépületek, majd ezeket felváltó kőépítkezés - miközben a régi megoldások is tovább élnek (pl. gerendavázaz faház, de már kőalapozással). A városi polgári építészet háztípusai a 13. századtól kezdve alakulnak ki leginkább.³⁷

A magyar városok korai századairól még kevés régészeti adat van. Így a korai faépítészet megoldásai, típusai - és evvel összefüggésben a telekbeépítés rendszere sem tisztázott.³⁸ Különösen vonatkozik ez az ispánsági várak (mint későbbi város előzménye) beépítésére. De a csekély adat ellenére nem fogadhatjuk el azt az állapotot, hogy pl. Sopron castruma „lakófunkciót csak korlátozottan töltött be... az épületek ... zömmel istállóként vagy raktárként határozhatók meg.”³⁹ A castrumban eddig csak négy helyen figyeltek meg Árpád-kori gerendavázaz vagy sövényfonatos épületrészt, de ugyanakkor gazdag 10-12. századi kerámia jelzi a betelepülést.⁴⁰ Idriszi leírása szerint: „...jelentős város... látogatott vásárai, magas házai vannak.” (1153). Az arab kartográfus nyilván az általa ismert keleti városokkal vetette össze - nem a fejlett nyugati városokkal, de a „magas házak” említése figyelmet érdemel. A korai osztrák grafitos fazekak (Gömöri ásatásából), a 12. és 13. sz. eleji vargaműhelyek hulladéka és 13. sz. e. feléből való velencei üveg az Előkapu ásatásából távolsági kereskedelemre és lakosságra vall.⁴¹

Buda

Buda esetében már a kutatások kezdetén a középkori falmaradványok alapján kitűnt, hogy az ilyen falusi gyökerű oromfalas háztípus gyakori volt és a későbbi fejlődés során változott meg.⁴² De még a

35 ISENBERG, G. in: LSAK 20 (1990) 109-118. U.e. kötetben több további példa. - U.H: FABESCH, in: LSAK 16 (1980) 140-142, Lübeckből 13. sz. e.f. Mérete 6,1 x 7,3 m.

36 RDK Bd. III. A. BERNT: Bürgerhaus. Sp. 201-202.

37 S. FLEGENHAUER-SCHMIEDT: Die Sachkultur des Mittelalters im Lichte der archäologischen Funde. Frankfurt a.M. - Berlin. 1993. 32-36, (részletes irodalommal).

38 Összefoglalása: SZENDE 2010.

39 SZENDE K. in: Sopron, Magyar Várostartörténeti Atlasz. Sopron, 2010. 13.

40 GÖMÖRI J.: Castrum Supron. Sopron 2002. 120-140.

41 HOLL I. In: ArchÉrt 100 (1973) 180-207. Említendő Radnóti A. ásatásából az Új utcai kút korai velencei üvegpalackja, ami talán 13. századi.

42 GEREVICH 1950, 200 - U.ő.: 1973

későbbi átépítések is megőrizték az utcáról nyíló széles, a kocsibehajtáshoz szükséges kapualjat. Buda és Sopron esetében is az ilyen „fél-mezőgazdasági élet” jellemzője a 13-14. században ez a megoldás - mindkettőnél a városi polgárok szőlőművelő kiegészítő foglalkozása igényelte. Az ilyen két-három helyiségből álló köház bővítése során beépült az egész utcafront: a bejáróból kapualj lett, boltozata fölött szobával. Az ilyen házak rendszerint kisméretű telkekre épültek (az utcai szélesség 8-9 m⁴³). Szélesebb telkeknél (14 m) lehetőség volt a kapubehajtó mellett egy további helyiség beépítésére. A most már minden esetben emeletes ház ezáltal zárt utcafrontot képezett és ereszdala is párhuzamos az utcával - így jön létre a jellegzetes későközépkori utcakép (mely egyes utazókat az itáliai városokra emlékezteti hazánkban - ellentétben a gótikus É-német városokkal, ahol ez csak a 16. században kezdődik.⁴⁴

A városi házak másféle megoldása - nagyobb házak - a széles, az egész utcafrontot betöltő ház (18 m körül, tehát két keskeny teleknyi). Ennél jellemző, hogy a széles kapualj mindkét oldalán széles, nagy, boltozott helyiség épül. A 15. században már gyakoriak, de nehezen ismerhető fel, hogy korábban is egy nagy telek tulajdonosai építették-e így? Egyes esetekben bizonyítható, hogy a már említett telekház összevonás eredménye a gazdag patríciusok vagy nemesek részéről. Budán például ilyen az Úri u. 31. kétemeletes palotája (3. kép). Ennél az építészeti kutatás már kiderítette, hogy a 14. században a széles telek (17,5 m) É-i oldalán állt egy keskenyebb ház és a 15. század közepén az új tulajdonos bővítette ki teljesen átépítve.⁴⁵ - De az egyemeletes ilyen nagyházak kedveltségét mutatja nagyobb számuk, gazdagabb építtetőjük ízlését tükrözi a kapualjak ülőfülkéinek fejlett faragása. Az alaprajz ezeknél többször nagyon arányos beosztású: a kapualj két oldalán 3-3 helyiséggel. Az emeleti „palatium”⁴⁶ az alsó szoba és kapualj szélességét tölti ki. A „palotaszerű” házaknak szép példája az Országház u. 9. számú.⁴⁷ A későbbi kutatás kiderítette, hogy a 14. században itt még két szomszédos ház állt, nagyméretű mélypincékkel.⁴⁸ Ezeket csak a 15. század elején egyesítette az új tulajdonos, így jött létre a széles kapualj, két oldalán nagyméretű helyiségekkel bíró, utcafrontos épület. Ehhez a kapualj D-i ülőfülkesora tartozik. A század utolsó negyedében nagyobb szabású átépítés eredménye a szépen tagolt kapu és az É-i ülőfülkesor - ez gazdagabb kiképzésű, mint a D-i. Első emeletén volt a díszterem három ablakkal, hátsó falát félköríves hevederív nyitotta. (Az egykori udvari szárnyak elpusztultak.) a ház utcai szélessége 18 m. (3. kép 4.)

A polgárházak között gyakori volt az a megoldás, amikor a földszint egy részét bolt helyiség rendeltetésére építették. Jellemző ezeknél az utcára nyíló kis ajtó, mellette az utca felé történő árusításra alkalmas, szegmensíves záródású ablakkal. (A megoldás Európa szerte ismert volt a városi kereskedéseknél - ha az a háznál történt, nem a piacon, vagy külön e célú bódékban.⁴⁹) Az ilyen földszinti helyiségek mérete-beosztása különféle volt - műhely a kézműves számára; nagyobb bolt a

---

43 LÓCSY E.: Középkori telekviszonyok a budai várnegyedben, BudRég 21 (1964) 191-208.

44 GEREVICH 1950, 199.

45 CZAGÁNY I.: A budavári Úri u. 31. gótikus palota. BudRég 19 (1959) 373-398. A korai ház maradványa az É-i pince (6. kép), a másik ház is önálló, külön pincévé. Ekkor még a telek mélysége felé benyúló, egyetlen helyiségsoros ház. A kapualj É-i ülőfülkéjét a 15. sz.-ban már újraépítették, a D-i sor ekkor készült. - Számomra kérdéses, hogy az emeleti hármassal kapcsolt ablaksor késői, talán egy korábbi állapotból maradt?

46 A palatium itt a palota név második jelentése: aula, nagyterem. A palota szó ilyen értelemben 1638-ból ismert - SZAMOTA I. - ZOLNAY Gy.: Oklevél szótár. Bp. 1901, 743.

47 GEREVICH 1950, 166-167. 3. és 7. kép. Ülőfülkék kutatása 26. kép.

48 CZAGÁNY I.: Az Országház u. 9. sz. műemlékház kutatása. BudRég (1992) 117. - Sajnos a kapualjnak csak egy gótikus ajtaja maradt, így nehéz bizonyítani, hogy 2-2 vagy 3-3 helyiség sorakozott a földszinten.

49 HOLL 1996/97. 7-15. Itt a soproni boltházakról is, melyeket a szegényebb bérlakó kézműveseknek adtak ki a gazdag polgárok.

kereskedő esetében, a saját házban. Jellemző megoldás a magasan elhelyezett kisméretű, befelé rézsútosan mélyülő szellőzőablak, mely a betörést gátolta. - Az Úri u. 13. és 17. házak szép példái e típusnak. Jellemző az utcával párhuzamos beépítés, amint az előző ház sarka mellé később épült boltház is ilyen, ugyancsak szegmensíves boltablakokkal. De ezt a megoldást használták a másik utca felőli folytatásban a Tárnok u. 16. sarokházánál is a 15. században. Ez már az egykori Apothekárius utca kereskedőinek szükségletét jelentette.⁵⁰ Ilyen igényt szolgáló boltablakok és ajtó van a Fortuna utca végén álló sarokházon is, kihasználva a mellékutcát. Az Úri u. 17. ház emeleti sarkára elhelyezett címertartó oroszlánok (melyekből csak a baloldali maradt meg) idegenek a budai környezetben. Talán itáliai vagy raguzai patrícius-kereskedő háza volt az 1400 körüli években? Egy másik gyakoribb megoldás esetében nem találunk árusító ablakokat, mégis valamilyen kereskedő tevékenységre utalhat, hogy ezeknél is az utcára nyíló keskeny ajtókat, mellettük kis egyszerű ablakot, vagy az ajtó felett szűk bevilágító ablakot helyeztek el.⁵¹ De az is feltűnő, hogy ugyanúgy mint az előző csoportnál, a kapualjakban nincsenek ülőfülkék - azaz a házak tulajdonosai nem foglalkoztak a háznál történt borkiméréssel. (Ez nem jelentette azt, hogy nem volt szőlőjük: a Fortuna u. 10. ház pincéjének utcai lejárata jellemző a bortároló pincékre.) Ezek kisebb polgárházak a 15. századból, a földszinti bolthelyiséget talán más használta? (3. kép 3.)

Egy további, a kereskedelemmel összefüggő megoldás már a 14. századi házaknál is megjelent. Ezeknél az utcai kapualj mellett nagyon keskeny, de mindig keresztboltozatos szoba húzódik befelé; saját kis utcai ajtaja van és egy ablaka. (Lásd pl. a Tárnok u. 5. D-i felét.) - Hasonló jellegű, de nem azonos típusú házak Sopronban is vannak és Dávid F. is kereskedelmi tevékenységhez kapcsolja.⁵² A kereskedés mellett a saját borkimérés (ülőfülkék) is bizonyítható, tehát a szőlő mint kiegészítő házi bevétel alapja.

* * *

A kutatási adatok szerint Budán már a 13. században is számolnunk kell jelentős, emeletes kőházakkal. Ezt bizonyítja az Országház u. 2. déli része még az első periódusban emeleti belső ablakaival, a Hess A. tér 4. sarokház emelet utcai ablaka és a Dísz tér 14. ülőfülkéi.⁵³ Mindegyik már az utcavonalban épült, ráadásul a város különböző pontjain.

Az ásatási eredmények számos ponton mutatták ki a 13-14. századi beépítéseket. A Tárnok u. K-i oldalán a 11. sz. ház elődjeként egy kéthelyiséges ház állt, ezt a leletmentő ásatás során a 13. századra keltezték.⁵⁴ Itt É-felé a 14. században másik két vagy három helyiségest építettek, majd az előzővel egyesítve jött itt is létre a nagyobb kapualjas háztípus. A város D-i szakaszán 14. századi, az utcavonalra merőleges beépítésű házsorot lehetett feltárni, eltérő alaprajzokkal, mindig több szobával. Folytatásában a régi Zsidó utca mentén feltárt házcsoporthoz pontos kronológiai kiértékelése még hátra van, de az látható, hogy pincékkel és kutakkal rendelkeztek.⁵⁵ A D-i szakasz hosszabb telkein az utcavonalra merőleges házak mögött, a korai városfal felé is épültek a 13. században házak - a későbbi beépítéskor megszüntetve -, melyek pincéi maradtak meg. Egy kétszintes mélypince a telek végén volt

50 CZAGÁNY I.: Egy budavári középkori épülettömb története. I. BudRég 22 (1971) 329-350. - Első periódus a 14. sz. vége - 15. sz. eleje. A telek szélesség a mellette húzódó síkátorral 19 m. - CZAGÁNY I.: Egy budavári középkori épülettömb... III. BudRég 26 (1984) 227-246.

51 Fortuna u. 10., Országház u. 18. GEREVICH 1950, 188-190, 195; 3, 6, 17, 19. kép.

52 DÁVID 1970, 164.

53 GEREVICH 1971, 50; Pl. XXX. 81, 84.

54 ZOLNAY L.: Kutatások a Tárnok u. 9-13 számú telken. BudRég 23 (1973) 245-254. Sajnos a teljes terület megkutatását az épített megakadályozta. (A közölt bizonyító rétegrajzok a 13. századi házat nem érintik.)

55 MAGYAR K.: Ásatások a budai palota területén és annak északi előterében. BudRég 29 (1992) 109-115. - ZOLNAY L. BudRég 26 (1984) 203-216. - VÉGH 2003. 167-190.

és már a 14. század végén - 15. sz. első harmadában betöltötték. Egy másik ilyen elhelyezésű ház ajtaját a városfalba törték, a 15. sz. elején már ez is megszűnt.⁵⁶

Azt hogy a városfal menti telekvégek beépítése a 13. században gyakori lehetett, a város É-i oldalának ásatásai is mutatják. Itt 13. századi kőházak falmaradványai ugyanolyan tájolású házakra utalnak, mint a későbbi 14. századi, az utcához közelebb álló többhelyiséges ház. 13. és 14. századi kút és latrina (?) tartozott hozzájuk.⁵⁷ Az egykori Szt. Zsigmond templom környékének ásatása alapján itt is a 14. században került sor az utcavonalhoz igazodó beépítésre. De már a század végén is állt olyan ház, amelynek tengelye az utcával párhuzamos volt. A csupán kéttraktusos ház homlokzata 14 m, É-i helyisége alatt mélypincével.⁵⁸

Az 1687. évi várostérkép mellett az ásatások is igazolták, hogy a hátsó telekrészekén álló önálló kisebb házakhoz az utcáról keskeny közök vezettek, a megközelítést tehát az utcai ház nem akadályozta. Ezek a kis zsákutcák már a 13. századi, hátsó fekvésű házak esetében is léteztek. Ezt bizonyítja a Hess A. tér 1. mögött feltárt kis ház is.⁵⁹ A téglalap alakú ház először 13x7 m alapterületű volt, a keskeny közszel párhuzamos fekvéssel. Későbbi toldalék helyisége mögött kerek kút nyílt, ebben 13-15. századi leletekkel. (4. kép.)

Sopron

Nagy felületű ásatásokra itt csak a városfalak esetében nyílt mód, így a belső területen alig néhány helyen lehetett az építkezésről régészeti adatokat nyerni. A korai időszakból például az Új utcai zsinagóga (1300 körül) telkén tártak fel egy kútát, amelyet a rituális fürdésre használtak. A zsinagóga alatt egy sövényfonatos 11-12. századi ház nyomaira bukkantak mintegy 10 m hosszúságban - ez még az ispánsági vár korszaka.⁶⁰ A későközépkorban a telken kétoldalt még két ház állt: az É-i háromhelyiséges ispotály, D-felé egy egyhelyiséges ház.

A későközépkori házak főbb típusait a műemléki kutatás derítette fel a még álló házak falait vizsgálva. Dávid F. munkája nyomán lehetett a leggyakoribb középkori megoldásokat felismerni.⁶¹ E szerint a fejlődés elején a 14. századi oromfalas, utcára merőleges háztípus a gyakori. Egy emeletes, földszintje három helyiségből áll; az utcára ajtóval nyíló préház szerepét töltötte be és csak két szűk bevilágító résablaka volt. Mögötte a második helyiség volt a valódi pince. (Ezt a feltűnő megoldást itt az követelte meg, hogy a mélyen fekvő Belváros alatt a talajvízszint magas volt: az itteni patakok, halastavak és a városárok felduzzasztott vize miatt.⁶²) A ház emeleti homlokzatán egyes esetekben az itt kedvelt lépcsőzetes tagolású hármas ablakcsoport található, ami a mögötte lévő szoba faburkolatos belsejével együtt egy ritka jellegzetes megoldása a várépítészet palotáiban a „fűthető asszonyszobának” már a 13.

---

56 BOLDIZSÁR P.: Egy 14. századi desztilláló készülék... BudRég 26 (1984) 217. 4. kép.

57 BENCZE Z.: A Hadtörténeti Intézet udvarán feltárt egyik sziklagödör. ComArchHung 1992, 209-223. Ebben a 13-14. századi kerámia és üvegleletek feldolgozása a betöltésből.

58 KÁRPÁTI Z.: A Szent Zsigmond templom és környéke. TBM 31 (2003) 205-240. Az egyes házak leletanyagával.

59 K.H. GYÜRKY: Forschungen auf dem Gebiete des Mittelalterlichen Buda. Acta ArchHung 34 (1982) 177-211. - Abb. 2. - Összehasonlítás más 13-14. századi kis házakkal: Abb. 6. A köz 5,8 m széles, kavicsburkolatát többször megújították.

60 GÖMÖRI J.: Die Erforschung der Burg der Gespannschaft von Sopron. Acta ArchHung 28 (1976) 421-424. Abb. 9. - GÖMÖRI J. In: SSz 33 (1979) 222-242.

61 DÁVID 1970.

62 HOLL 1979. Abb. 1. - Valódi pincéket a Belvárosban csak a 17. századtól mélyítették a házak alá, a falakat aláfalazva. Ilyen a Fabricius ház pincéje is, itt pillérekkel kiváltott aláfalazás készült, amit a 17. sz.-i építési áldozat keltez!

századtól.⁶³ (5. kép.)

Sopronban a lépcsős tagolású ablakcsoport emeleti példáját már több esetben megtalálták. Dávid F. szerint a Templom u. 9. esetében a mögötte húzódó emeleti helyiség belül félgerendákból volt építve, ugyanígy az Új u. 9.-ben is - ezek lehetnek a koraiak a 14. századból. A Beloiannisztér 2. emeletén az ablakcsoport már későbbi, mert a belső faburkolat nyomai szerint ezt lécekből rakták.⁶⁴

A fejlődés Sopronban is hasonló volt, mint Budán. Az oromzatos keskeny ház mellett beépült a szabad tér: boltozott kapubejáró, mellette újabb helyiséggel, fölöttük emelettel. Ezt a típust Dávid „L periódusnak” nevezi, alaprajzi megoldása miatt. Feltételezés szerint az ilyen megoldást egyes esetekben a teljesen újonnan épült házaknál is követték, ahol nem lehet két periódust kimutatni. A beépített kapualj most is, mint Budán, lehetőséget adott az ülőfülkék kiképzésére. Az ülőfülkék stílusának csoportosítása arra utal, hogy a beépített kapualjas fejlődés már a 14. sz. második felében megvan és folytatódik a 15-16. sz. elején is. A háznál történő borkimérés e szerint egyre általánosabb volt. (De voltak kivételek, a Templom u. 14. ház gazdag tulajdonosa nagy mennyiségű borát inkább kereskedőként értékesítette.⁶⁵)

Egy harmadik, ritkább háztípusként az egykori nagyobb telek hátsó végén, a párhuzamos másik utca oldalán épült megoldást találjuk. Ilyen a Kolostor u. 7. mögött már az Új utcára néző. Emeletes, földszintjén két nagyobb helyiség, az emeleti teremben díszes mérműves ablakkal az udvar felé és egy nagyméretű rózsablakkal, mely a szomszédos telekre nyílt.⁶⁶ Ilyen palota a Fabricius ház É.-i szárnya. - Több esetben találunk egy olyan megoldást, amikor a földszinten a kapualj mellett egy keskeny helyiség húzódik bordás keresztboltozata van és saját utcai ajtója. Ezt a szerző üzlethelyiségnek határozta meg (amely azonban nem rendelkezik árusító pultablakkal). - Gazdag patrícius-kereskedő háza volt a Szt. György u. 1-3. egybeépített két házból, 1534. évi összeírása szerint a földszint mindkét oldalán bolt („Gewelb”) boltablakkal („ladn”) az utca felé.⁶⁷

Végül azokra a megoldásokra utalunk, amelyeknél mint Budán is, a közvetlen utcára nyíló árusítás a műhellyel együtt a földszinten történt. (Ezekről Dávid F. itt nem írt.) Jellegzetességük - mint más közép-európai országokban is, hogy az árusító ablak és a bejárat ajtó össze van kapcsolva.⁶⁸ A levéltári adatokból tudjuk, hogy ezek bérbe adott helyiségek („laden”) voltak, különböző kézműveseknek adták ki, akik az idő folyamán egymást váltották. A megoldás Sopronban úgy tűnik, nem volt olyan gyakori - talán azért, mert itt nagyon sok árusító bódé („kram”) állt rendelkezésre a tereken és a kapuk

---

63 DÁVID 1970, 117-120. Stájer és karintiai váraknál már a román korban, Csehországban a 13. században is ismert. kőszeg várának palotájában a 13. sz. utolsó negyedében alkalmazták. Soproni divatja hosszabb ideig élhetett. - Gerendás boltozású belső falú helyiség a 13. sz.-ból Eppanban (D.-Tirol) maradt. Egy 1194. évi „stupa” - Stube elnevezés egyben fűthető helyiséget jelent. A boltozott Stube paraszt- és polgárházakban ismert a 14-15. században. H. STAMPFER, in: Adelige Sachkultur des Spätmittelalters. Wien 1982. 366-367.

64 STAMPFER i.m. 373. szerint a 15. sz. közepén e helyiségnek már lapos famennyezete volt. - A soproni falkutatások a későbbi években már 13. sz.-i ablakcsoportot is találtak.

65 HOLL 1989, 56-59. HOLL 1971, 24-44. Ebben a Templom u. 14. telek ásatása, a középkori ház és kút leírása. Tulajdonosa 1420-40 között Mihály patrícius, tanácsstag; 1424 és 1433-ban 300 akó bora termelt (162 hl)! - Az ülőfülkék szerepe HOLL 1989, 59.: a borkimérés helye.

66 DÁVID 1970, alaprajza 95. kép, ablaka 110. kép, a 14. sz. vége - 15. sz. e. negyede között épülhetett. DÁVID a Fabricius ház hátsó épületének palotájával veti össze, mindkettőre a reprezentatív nagyterem jellemző. Lásd itt a képet.

67 DÁVID 1970, 103-104; 95, 101, 102. képek. - Pullendorfer M. nagykereskedők háza: MOLLAY K. in: SSz 1959, 202-203.

68 HOLL 1996-97, Abb. 4.

környékén. Ezek részben a város, mások a gazdag patríciusok tulajdonában voltak és meghatározott összegért lehetett kibérelni.

Középkori házakat az É-i külvárosban is felderített a műemléki kutatás, ráadásul tulajdonosaikat levéltári adatokból már meghatározták. Itt csak a Pozsonyi út 3. épületét említjük. Ennek első periódusa földszintes sarokház, oromfalas utcára néző homlokzatán három lépcsőzetesen elhelyezett ablakkal. A baloldali oldalhomlokzat elején egy négyes ablakcsoport volt egyetlen mélyített mezővel összefoglalva. Oldalra nyílt a ház kapuja is. Gömöri J. ásatása a szoba sarkában a falalapozás mélységében a keltezést jelentő mázas bécsi korszót tárt fel, három kosfejű kiöntővel. Ez a Budáról már jól ismert típus a 13. század harmadik negyedére (és nem a 14. sz. elejére!) keltezhető, itt építőáldozatként elrejtett cserépedény. A házat még a középkorban a következő periódusban emeletesre építik át, elfedve a korábbi ablakokat, lebontva a szoba belső faburkolatát.

A ház tulajdonosaira csak 1424-től van adat, 1459-ben egy polgár eladja a Szt. Mihály templom oltárai misealapítványának. (Ez még a földszintes épület lehetett.)⁶⁹ - A Szt. Mihály templom felé vezető út (középkorban S. Michaelsgasse) háza bizonyítja, hogy már a 13. sz. végén álltak kőházak az É-i külváros közepén. (6. kép.)

Székesfehérvár

Fehérvár esetében a műemléki kutatás és a régészet eredményei egyaránt jelentősek és kisebb általánosító képet is nyújtanak.⁷⁰ A korai időkre kevés megfigyelés utal: a kezdetek a falusi típusú, részben földbe mélyített cölöpkonstrukció, majd faház lehetett. A 13. sz. fordulójától kezdve jelennek meg az első kőházak. A falkutatás eredménye a Zalka M. u. 6. első periódusának felderítése: az oromzatos homlokzatán az emeleten a 3+1 kis ablakkal.⁷¹ Ezek mélyített lépcsőzetes tagolása és félköríves tükörbe foglalása a korábban említett fabéltetes szobák tipikus, egyúttal korai megoldása. A későbbi átépítések miatt belső beosztása ismeretlen. Pincéjébe a bejárat az oromfalas homlokzaton nyílt. (8. kép 3). Már a 14. és 15. sz.-ban bővítették, kőkeretes ablak és ülőfülkék kerültek a nagy házba. Ugyancsak a 13-14. sz. fordulójára tehető két kisebb ház, már mindkettő pincével, amelyeket itt is az utcáról lehetett megközelíteni.⁷² (8. kép 1-2.) - A következőkben már nagyobb házak épültek, a 14-15. század fordulóján már háromhelyiségűek is voltak (8. kép 4-5.). Közülük a Kossuth u. 9.-et a korai királyi vár lebontott falára építették. Belsejében kutat és tüzelőhelyet tártak fel. D-i szobája téglalobozatot kapott.⁷³ A Rózsa u. 4. ház pincéjét az udvar felől lehetett megközelíteni, a ház az utcával párhuzamosan állt.

69 DÁVID F. - SCH. PUSZTAI I.: A soproni Pozsonyi út 3. sz. ház kutatása és helyreállítása. Magyar Műemlékvédelem 8 1973-74. (1977) 125-145. - A bécsi korszó képe: GÖMÖRI J. In: Régészet és várostörténet. Konferencia. Pécs 1991. 137. - MOLLAY K.: A Szt. Mihály utca 1. és 3. számú házak. SSz 43 (1989) 136-148. - Két 1537- és 1541-ben felvett leltár már az emeletes átépítés utáni házról két fűthető szobát (Stuba), egy konyhát, valamint előtérrel rendelkező pincét sorol fel, az udvarban kamrát. - Pince méretére utal, hogy még mások is itt tárolták borukat; a kamrában hombárok, szőlőkád és mezőgazdasági szerszámok a szőlőműveléshez. I.M. 136-138.

70 SIKLÓSI GY. in: Mittelalterliche Häuser 2000, 161-173. (A kutatás összefoglalása és irodalma.) - SIKLÓSI 1996. Abb. 15 a-b. (A házalaprajzok, várostérképek.) - LÖVEI, P. In: Alba Regia 24 (1990) 73-81. (Műemléki kutatás több házban.)

71 DOBROVITS D. - ERDEI F.: A székesfehérvári Zalka Máté u. 6. sz. ház kutatása és helyreállítása. Magyar Műemlékvédelem 9 (1984) 129-153.

72 SIKLÓSI 1996. Abb. 15a.

73 FELD I. - SIKLÓSI GY.: Székesfehérvár, Kossuth u. 9-11. sz. épületek kutatása. Műemlékvédelem 33 (1989) 207-215.

A 15. sz. második felére kelteznek a faragott ajtókeretek a Jókai u. 3. házat (8. kép 6.). Az utcával párhuzamos fekvésű, pincés, emeletes ház, utcai bejáratral. 15-17. sz.-i kerámia jelzi használatát idejét. Az Oskola u. 4. már említett korai házat később a mellékutcával párhuzamosan bővítették; belül négy pillér és ív tagolta. Kívül ÉK-i sarkánál falazott emésztőgödört tártak fel 15-16. sz.-i leletekkel. A hatalmas épületet Siklósi városi árucsarnoknak véli (8. kép 7).⁷⁴ Ny-felé a Jókai utcáig egy keskenyebb épület épült melléje, ennek korát a nivó alatt feltárt kerámia a 15-16. századra keltezi. A kiragadott példák is mutatják a fehérvári házak változatosságát és eltérésüket más városoktól; csak a háromhelyiséges házak mutatnak az általános közép-európai fejlődés követésére, de ilyen példák követése lehetett a feltételezett árucsarnok megoldása.

Pozsony

A régészeti kutatás eredménye itt több esetben a 13. század végén már álló házak bizonyítása. Jellemző, hogy a város legfontosabb utcáinál és homlokzatukkal ezzel párhuzamosan álltak. Nagyméretű pincékkel ellátva, földszintes vagy emeletes házak, bejáratuk érdekes módon az udvarról nyílt (ami feltételezi, hogy a telek az utca felől nem lehetett végig beépítve). Két helyiséggel 16 m hosszúságúak. Egyiket a feltárt 13. és 14. századi leletanyag keltezi.⁷⁵ - Más esetekben a gazdag polgárok házához a 14. században torony is tartozott - ez is az utcavonalban, mint például a középkori városháza elődjénél.⁷⁶ - Az újabb házkutatások e városban is kimutatták a kapualji ülőfülkék használatát: a szőlőművelés-bortermelés és kimérés jellemzőjét.

Pest

A középkori város nagymértékű pusztulása miatt a házkutatás csak ásatással hozhat eredményt. Ezek közül a Károly körút nagyobb szakaszán végzett jelentős eredménnyel járt.⁷⁷ A 15. századi városfal belső oldalán egy szakaszon előkerült a későközépkori úttest melynek öt szintje (15-17. sz.) 6-4 m szélességben csökkent az idők folyamán. Az első utat nagyméretű, szabálytalan kövezés fedte, az út két oldalán több ház nyomai kerültek elő, a kutató szerint egyforma, 12-13 m széles telkeken álltak. Valamennyi oromzattal fordult az utca felé. Az É-i oldalon háromhelyiséges fa paticsfalú ház állt. Első szobája sarkában kályha volt, a második helyiség a konyha tűzhellyel. Az utca D-i oldalán volt egy nagyobb 21 m széles telek kerítéssel, e háznak kváderköves pincéje volt (csak 2x2 m). Keltezését a kerítés vonala: a negyedik periódus utcakövezésének széle adja: a legkésőbbi építkezés a török foglалás előtt. - A kutató a három osztatú házakat az Alföld parasztházaihoz hasonlítja. - Az ásatás megfigyelései alapján a budaitól eltérő házak épültek.

Visegrád

---

74 SIKLÓSI, in: *Mittelalterliche Häuser* 2000, 163, 167. - Pillérekkel tagolt 26 m hosszú árucsarnokot a budai Vizivárosban mutat ki H. GYÜRKY K.: *Adatok a budai Szt. Péter külváros topográfiájához*. *BudRég* 22 (1971) 235-242. - ezt 1687-ben fegyverraktárnak használták.

75 M. MUSILOVÁ - I. STASSEL in: *AH* 13/88 (1988) 57-81. (Leletanyagában 14. századra keltez biztosan 13. sz.-i kerámiákat is!)- M. ZEMKOVÁ in: *AH* 13/88, 43-56. (Az emeletes háznak keskeny csúcsíves ablakai voltak.)

76 ENTZ G.: *Városi lakótornyok a középkori Magyarországon*. *SSz* 40 (1986) 339-342. - A. FIALA: *A pozsonyi (Bratislava) régi városháza*. In: *Művészet Zsigmond király korában*. I. Budapest 1987. 261-270.

77 K.I. MELIS: *Archaeological Traces of the Last Medieval Town planning in Pest*. In: "Quasi liber et pictura" 2004. 235-243. Fig. 4-6. (Sajnos az összefoglalás nélkülözi a részletes dokumentációt, leleteket.)

A magyarányú pusztulás miatt álló maradványok nincsenek, csak ásatással lehet házait megismerni. A főleg az utóbbi évek sűrűsödő leletmentései már számos különböző épülettípust mutattak ki: változatosságuk egyik oka a nemesi-főúri építkezésnek már a 14. században is jelentős méretű háza-curiája⁷⁸ - ugyanakkor a jóval szerényebb beosztású, egyetlen vagy két helyiséges kisebb házak is voltak.⁷⁹ A többhelyiséges keskeny házak úgy tűnik, oromfallal fordultak az utca felé. Rendhagyó trapézalakú széles ház a Fő utca 32. mögött a Duna parton álló ház. Egyike a kevés teljesen feltárt⁸⁰ és leletanyagával is feldolgozottaknak.⁸¹ Egy nagy és D-felé két kis helyiséggel: a nagyban két kemencével, a kicsikben két, illetve egy tűzhelynyommal. Szabálytalan beosztása, a tűzhelyek és a leletanyag alapján valamiféle műhelyre, de többféle tevékenységet űző tulajdonosra gondolhatunk. (Nyíróolló, kőfaragó-kalapács, ácsbárd 3db. és 2 db. fúró.) A legfeltűnőbb és ritka lelet egy vastag sínvas, ez kovácsolás nyersanyaga, akkor is, ha itt kovásműhelyre nincs bizonyíték. - A gazdag kerámiaanyag és az érmek alapján feldolgozója két periódust különböztet meg: a 14. sz. közepétől, illetve a 15. sz. második fele. Utóbbi azonban részben már egy beásott gödör anyaga. (Kérdés, hogy a késő Anjou-kori áttört kályhacsempe kis töredéke és egy oromcsempe vége a házhoz tartozik-e? A szerző véleménye szerint a 14. sz. második felében még nemesi-polgári ház lehetett, csak később került iparos kezébe. - Szerintem a ház alaprajza nem erre mutat.)

Egy másik műhelyépület⁸² csak átalakítása után a 15. század második felében lett üveghuta. Első periódusa 29x10 m nagyságú, három helyiséges ház. Első helyiségében falba mélyített kandalló volt. A 14. sz. közepe körülre teszik építését (alatta a 14. sz. elejének padlósíntjét találták). A ház ÉNy-i sarka mellett nagyméretű kőfalazású akna van, melyet a 15. században törmelékkel tömtek be. (Véleményem szerint ez latrina volt - erre mutat, hogy szárazon rakott kövekkel készült - és nem tároló.) - Átalakítása során a hátsó nagy helyiséget osztófallal elválasztva négy helyiséget kaptak és mindegyiknek bejárata volt az udvar felől.

Az első és negyedik helyiségben olvasztókemence került középére, a másodikban és harmadikban a sarokba négyzetes alakú téglakemence. Utóbbiakat temperáló kemenceként, az elkészült üvegáru lassú hűtésére használták. Az első és negyedik kemencét olvasztó-üvegfúvó helyként értelmezik (szerintem a negyedik nagyobb üvegolvasztó volt: alakja és a falára tapadt üveg is inkább erre vall). A leletanyagban palackok, kancsók, poharak, fiolák említése, zömben barnára oxidálódott üvegből a gyártás egy részét képezte⁸³ - de egy 1491. évi forrásadat Visegrádról Esztergomba, Hippolit érsek palotájába szállított ablakszemekről ír. Feltételezhető, hogy János mester műhelye volt itt.

*

A középkori polgárház kialakulása során létrejött regionális különbségek: az alaprajz változásai, az egyes szintek helyiségeinek eltérő funkciói a gazdasági adottságok következményeiként voltak meghatározóak. Ugyanakkor, ha kisebb mértékben, de általános megoldások országokon túlnyúlóan is jelentkeztek. Ilyen például a már előzőekben említett - a telek hátsó részén álló - vastagfalú kőépület.

78 Ilyenekről BUZÁS G. - SZŐKE M.: Houses in the fourteenth century Town of Visegrád. In: Mittelalterliche Häuser 2000. 119-127. Lendvai Miklós bán fiainak nagy háza, 1387-ben kapták: a Vár Szálló mellett, 1996. évi ásatás, nem teljesen feltárt. A Fő u. 38. ház, pince lépcsője az utca felé. Faragott kövei Zsigmond-koriak. - Alaprajz Fig. 9.

79 Lásd az áttekintő táblát MÉSZÁROS, O. 2009. 38-39. ábra.

80 1963-ban Héjj M. és Parádi N. ásatása.

81 MÉSZÁROS O.: Késő középkori ház Visegrád polgárvárosában. ArchÉrt 131 (2006) 145-164.

82 MÉSZÁROS O.: 14. századi városi üvegműhely és környezete Visegrádon. in: BENKŐ E. - KOVÁCS Gy.: A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon. Budapest 2010. 2. k. 675-689.

83 A néhány üveg rajza nem képviseli az említett készítményeket, egyébféle leletanyag közöletlen.

Ezeket a kutatás a Szepességben mutatta ki (nemcsak városban, de vidéki használatban is). Lőcse esetében tíz példájukat bizonyították: egyetlen földszinti illetve pincehelyiséggel. Jellemző, hogy egyik oldalon lőrészzerű kis nyílásai vannak, nyilvánvalóan védelmi céllal. A kutató ezeket az É-i országrész szász bevándorlóihoz köti, analógiaként Braunschweig városát említve.⁸⁴ Véleményem szerint Sopron belvárosában is maradt egy példája: az Új u. 9. telek hátsó részén, amely nagyobb alapterületével tűnik ki, emeletét a 15. században átépítették.⁸⁵ Egy másik későbbi háztípus, amely a németországi városokban gyakori, az oromzatos, oldalfolyosós ház: egymás mögött egy vonalban sorakozó helyiségekkel, mellettük az utcától az udvarig húzódó keskeny folyosóval („Durchfahrthaus”). Megtalálható a felvidéken (Késmárk, Bártfa, Szepesszombat). A késői fejlődés eredménye, a folyosó a korábbi beépítetlen sáv a keskeny (10 m) telek oldalán.⁸⁶ - Régiókon túlnyúló, Közép-Európában elterjedt a háromhelyiséges-oromzatos ház, aminek több-kevesebb példája a fenti városokban is megtalálható.

Műhelyek, vízellátás, szennyvíz

A régészeti kutatás szerencsés esetben bizonyítékokat adhat a különféle városi mesterségek műhelyeiről, illetve a kézműves mesterek által előnybe részesített helyekről. Eközben különbséget kell tenni a műhely, illetve elárúsító hely között; utóbbi gyakorta elszakadt a lakástól-műhelytől és a város által biztosított nyilvános árusító bódékban történt bérletként.⁸⁷

Bár a korábbi várostörténeti irodalomban Európa-szerte megfogalmazódott tézis a „kézműves utcák” általánosságáról (amit könnyű volt levonni a későközépkori utcanevekből), kiderült, hogy ez korántsem volt általános szabály. Már az okleveles adatokból is kitűnik sok esetben, hogy egy bizonyos mesterség művelői szétszórtnak, különböző utcákban laktak és működtek és ezt régészeti nyomaik is alátámasztják.⁸⁸ Ráadásul a szegényebb kézművesek gyakran csak bérlakók és kereseti lehetőségeik változásával még ugyanaz a mester is kényszerülve volt bérletről-bérletre költözni.⁸⁹

Egy másik várostörténeti felfogás szerint bizonyos mesterségek a tűzveszély, szag vagy lárma miatt a külvárosokba voltak kényszerítve. Régészeti és levéltári adatok szerint azonban a fazekasok egy része, illetve ötvösök, óntöntők, vagy pékek is megtalálhatók a belvárosokban.⁹⁰ A kovácsok viszont már a legkorábbi időkben is kívül települtek (Sopronban ez még az ispánsági váralját jelentette, de később is a Kovács u. Ny-i végénél voltak.)⁹¹ Kívül, rendszerint vízközelben dolgoztak a bőrfeldolgozó

84 Š. ORIŠKO: in: AH 29/04 (2004) 267-281. (6x7,5 m méretű, 13. sz.?)

85 A soproni lakótornyok cikkében említi SEDLMAYR J. in: SSz 40. (1986) 334, , 9. kép. Földszinti bejárata Ny-felé nyílik az utca irányába.

86 J. MUK in: AH 7/82 (1982) 473-482.

87 HOLL 1996/97, 10-13, Abb. 3-8.

88 HOLL 1989, 64-67. - HOLL I. in: Régészet és várostörténet. Pécs 1991. 33-38.

89 Lásd ennek bizonyítását a soproni városalaprajzokon is. - A vagyoni viszonyok változása még a háztulajdonosok esetében is költözéssel járt.

90 Kölnben kőcserépégető mesterek műhelye-kemencéje a városban volt, csak 1531-től kezdve próbálta a városi tanács a négy különböző helyen csoportosuló mestereket korlátozni, az égetést ideiglenesen leállítani (de az ok a tüzelőfa árának drágasága!), 1542-ben engedélyhez kötik az égetőkemence használatát, stb. I. UNGER: Kölner und Frechener Steinzeug. Köln 2007, 27-35. - Ötvösök, óntöntők: HOLL 1989, 10. kép; HOLL 1996/97, Abb. 2. - Pékműhely Sopronban: GÖMÖRI 1991, 134-136., 16. ábra.

91 Kovácsok a váralján Sopronban: HOLL, I.: The development and topography of Sopron. In: GEREVICH, L.: Towns in Medieval Hungary. Budapest 1990. Fig. 1. - HOLL 1989, 74. - GÖMÖRI J. ásatási megfigyelése, GÖMÖRI 1991, 136.

műhelyek.

A régészeti feltárás bizonyította Buda esetében bronzöntő-ágyúöntő műhely működését a Szt. Zsigmond utcában. Itt Jakab, majd Márton királyi ágyúöntő mesterek háza és műhelye volt (1489-1518).⁹² A telek hátsó részén olvasztókemencéket és harangöntő gödröt tártak fel. A ház egyik oldalán Raguzai I. királyi borbély, majd óbudai várnagy lakott, a másik szomszéd az erdélyi vajda, majd Pálóczi László országbíró. Tehát még a rangos környezet sem jelentett akadályt - akárcsak a királyi udvar esetében a palota közelében dolgozó ötvösmesterek. Besztercebánya kályhacsempe készítő műhelye a városban volt.⁹³ Az általános közép-európai megoldástól eltérően Visegrád két üveghutája is a Magyar városban létesült.

A középkori magyar városokban a vízellátást a kutak és vízfolyások adták, a külföldi nagyvárosokban sok esetben megépített ivóvízcsatornák-csövek kivételesek voltak (lásd az Óbuda több helyén megtalált későközépkori kerámia csöveket,⁹⁴ vagy a budai palota vízvezetékét a budai oldalról és a dunai vízművet). Budán a hegyen a sziklába mélyített kutak általában a pincékből nyíltak, de megközelítésüket gyakran a földszintig nyúló falazott kürtőkkel biztosították.⁹⁵ Előfordult, hogy felül ablakszerű nyílásból eresztették le a vödört.⁹⁶ A legtöbb kutat már a 14. század végén, vagy a 15. században szeméttel töltötték be. Ezért is nehéz egyes esetekben a kutakat megkülönböztetni az egyszerűbb emésztőgödröktől, melyek a későközépkorban már kőből-téglából falazottak. Ilyeneket gyakran a házak fala mellé kívül építettek.

Az esővíz felfogására szolgáló ciszternák nagyobb munkát jelentettek. A rendszerint kváderkövekkel épített kútszerű kiképzést külső oldalán felfelé szélesedő, sóderrel kitöltött tölcser veszi körül, amely az esővizet megszűri. A tetőről levezetett vizet külön megépített csatornák vezették a ciszterna felé. Budán ilyen tártak fel a ferences kolostor udvarán és a Szt. György u. 4. telek leghátsó részében.⁹⁷ De ilyen lehetett a palota D-i udvarában a Mátyás-Beatrix címeres „kút” is.⁹⁸

Sopronban a nagyon magasan álló talajvíz miatt tiszta vizű kutakat nehezen lehetett készíteni, a patakok vizét használták. A későközépkorban a Belvárosban csak kevés ismert kút szerepel a forrásokban: a Ferences kolostornál, a Templom u. 14. ház udvarán a 15. századból, és a Szt. György u. 3.-ban a „boltozatos helyiségben”. A téren csak 1524-ben építik, a kora újkortól kezdve már több

---

92 VÉGH 2003, 33-34, 185-186.

93 Lokalizálása: PARÁDI N.: A besztercebányai kályhacsempék lelőhelyéről. FA 35 (1984) 175-184.

94 BERTALAN V.-né: Bélyeges ausztriai edények Óbudáról. BudRég 32 (1998) 181. 209. 8-10. kép és 19. tábla. (15. sz. vége?) - MAGYAR K.: A középkori budai vízművekről. In: BENKŐ E. - KOVÁCS GY.: A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon. I. Budapest. 2000. 189-206.

95 HOLL, I.: Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda. Budapest 1966. (A Dísz tér 10. kútja. - A térkép az addig ismert városi kutak helyével, a D-i városrész kútjai még nem szerepeltek.)

96 Ilyen merítőnyílásos pincekút van az Úri u. 52. telek végén álló épület alatt. Ehhez márgából kibontott folyosó vezet a D-i utcai ház pincéjéből. H. GYÜRKY K. in: ArchÉrt 105 (1978) 42-42. 13. és 16. kép.

97 VÉGH 2003, 185.

98 HOLL, I.: Fundkomplexe des 15-17. Jahrhunderts aus dem Burghaus von Buda. VAH 17. Budapest 2005. Abb. 19. Ciszternát említ Garai János Mindszent utcai házában, mint lényeges tartozékot az összeírás: „ligna cisterne sub quam cisterna fenestra quadrangularis de lapidibus fabricata” tehát ez esetben fából, de lejjebb kőkeretes nyílással. Az Olasz utcai házban viszont: „cellarium cum uno foramine” - tehát pincekút volt 1412-ben, Garai Miklós palotája előlő részében. GEREVICH 1950, 218. - VÉGH A. in: BudRég 37 (2005) 222-225.

készült. A városi rendelkezés jellemzően csak akkor szólítja fel lakosait a kutak kijavítására, kitakarítására amikor a bor megdrágul, „hogya a szegények vizet ihassanak”.⁹⁹

A Belváros csatornája „der Stat Mörin” 1499-től szerepel írásos adatokban. Ez a szűk házközök által elvezetett szennyvizet és csapadékot vezette ki a városból a K-i városfal alatt.¹⁰⁰

Ez az a csatorna, amelynek létesítését drágasága miatt kifogásolták 1425-ben, a város vezetői elleni panaszukban egyesek?¹⁰¹ E szerint „...csatornát (cannam, vulgariter rynn) építtetett...ez pedig most tele van szeméttel és sárral...” aminek kitisztíttatása újra sokba fog kerülni. Véleményem szerint a csatornát (amelynek kezdeti szakaszát a város Ny-i oldalán a kutatás még nem derítette ki) a 14. század elején már megépítették: tervezése összefügg a védőfalrendszer és árok létesítésével. Egyben egy, a későközépkori városok esetében ritkán tapasztalható tisztaság igényével. Az írott források bizonyítják, hogy Sopron esetében a városi szemét kitakarítására gondot fordítottak: a közgyűlési rendelkezésekben¹⁰² többször figyelmeztetik a polgárokat: tilos a szemetet az utcára önteni, összegyűjtve a városon kívülre, megjelölt helyre kell szállítani; a házak előtti utcaszakaszt a lakóknak kell tisztán tartani: (talán evvel függ össze, hogy a Templom u. 14. udvarának kútjában a 15. századi, legelső leletanyagban nem voltak állatcsontok.) - Evvel szembeállítva például Buda esetét - ahol az utcák és közök esetében folyamatosan kavicssal fedve a felszínt valamiféle rendezett külsőt biztosítottak - az útkutatások során kerámia és salaktöredékekre és sok állatcsontra találtak.¹⁰³ Ezt tehát már a 13. századtól kiöntötték a házak elé mint valamiféle utcaburkolatot. - Rendszeres útkövezés kevés városban volt, inkább csak egyes fontosabb útszakaszokat burkoltak, például a kapuknál, vagy templomok előtt.

Az emésztőgödrök létesítésére rendszerint az udvar, vagy a házfal mellé épített bélelt, ritkábban falazott lemélyítés szolgált (Buda, Székesfehérvár). Ritkábban találkozunk a ház falába épített szűk aknával, amely a mélyebben fekvő, bővebb emésztőgödörbe nyílt. Ilyesféle megoldásnak tartjuk a D-i városrész egyik 13-14. századi házánál a „ciszterna” megjelölésű aknát a ház középtáján a falba építve. Mélysége 5,5 m inkább erre vall, de az is, hogy aljából Ny-felé kifalazott csatorna vezetett.¹⁰⁴

Városfalak

A városfal, ahogy a vár is, hosszú fejlődést mutat. Még a 12-13. század szabályos négyszögű alaprajzú

---

99 HOLL 1971, 28. 42. A kút átmérője 2,4 m, alja az udvarszinttől csak 3,1 m mély. 15-17 századi betöltésében kerámia, üveg, két vastárgy töredéke volt, de állatcsont nem. - Összefoglalás HOLL 1979, 141-143. U. itt a csapadék elvezetéséről.

100 HOLL 1967, 12. kép - alaprajz, 29. kép - külső nyílás. - A Mörin elnevezés értelme: HOLL 1989, 53-54. - Póczy Klára a kitörőkapun belül 1964-ben két réteget figyelt meg: az alsó feltöltődésben 15. sz.-i kerámiával, e felett egy kövezett burkolatot, amely a csatorna megemelt belső szintjét alkotta, felette újkori kerámiás betöltődést. (Közöletlen.)

101 SZÜCS J.: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Budapest 1955. 305-306.

102 1455-1523 között. - 1528-ban rendelkeznek a csatorna-lefolyó javításáról „mivel a városárkot szennyezi”. Ez bizonyítja, hogy a csatorna külső szakasza nem az árok vizébe torkollott, hanem zártan és az árkon kívülre vezetett. HOLL 1979, 142-143, részletes adatokkal.

103 BERTALAN V.-né - H. GYÜRKY K.: Középkori útrendszer kutatása a budai Várnegyed területén. BudRég 21 (1964) 345-364. - U. itt BÖKÖNYI S. feldolgozása 369-373. 421 db csont, 13-16. sz.

104 ZOLNAY L., in: BudRég 24/2. 38-39. - Az Előudvar 74/4. sz. épületrész falában, 1,5x1,5 m széles (?), 1. sz. ciszterna. Betöltésében 1382-1437 közötti érmek, kora Zsigmond-kori csempe, sarkantyú, pallos, bronz csengettyű, övcsat (Boldizsár P. feltárása). Képek: 24/4. k. 12. rajz, 92. kép.

falai (és a szabályos városalaprajz) is évezredes távol-keleti (Kína, Közép-Ázsia) megoldás reneszánszát jelentette. K-i és görög-római közvetítéssel.¹⁰⁵ Szabályos elrendezett faltornyait is késő római előzmény befolyásolta, feltámasztása részben az antik auktorok (Hippodamos, Vitruvius, Vegetius) elméleti könyvei által is ismertté váltak. De a falszoros (Zwinger) már Bizánc esetében is alkalmazást nyert, ráadásul hármassal falrendszerrel. Vitatott, hogy mennyiben játszott szerepet a kora-középkorban még álló római falak példája, ismerete. (Sopron esetében bizonyított, hogy az 1330-39 között kiépített városfalak középső vonala a római városfal és faltornyai megújításával készült.)

Európa nagyobb részén a középkori kapuk és városfalak az újkori városbővítések áldozatául estek, a műemlékvédelem csak később ismerte fel ezek értékét. Kevés hely volt, ahol a városi parkok-kertek létesítése segített, zöldövezetet vonva melléjük (pl. Köln, Regensburg, Mainz).

A városfalak régészeti kutatása csak interdiszciplináris módon eredményes: eltérő jellegű források (városi számadások, krónikák, helynevek), várostérképek, látkép-metszetek, a várépítészeti ismeretek mellett a fegyvertörténet fejlődési adatai segíthetnek.¹⁰⁶ - A régebbi várostörténeti feldolgozások csupán történeti adatokra támaszkodva hiányos képet adtak. Ráadásul gyakran a városoknak adott királyi adományok évszámához kötötték az építkezést, akkor is, amikor csak a szokásos, a régebben adott adókedvezmény megújítása történt az uralkodóváltás miatt. Ezért megfelelő forráskritika szükséges ennek eldöntéséhez. Régészeti megfigyelések kronológiai támpontja, vagy álló falak vizsgálata segíthet a tisztázásban, főleg ha csak késői forrásadat van.

A városi védőrendszer modernizálása, átalakítása gyakran jól nyomon követhető a régi városalaprajzok segítségével, ha egybevetjük az írásos adatokkal. Sopron esetében az 1597. és 1622. évi rajzok alapján sikerült a jórészt már eltűnt bástyák-rondellák azonosítása és kronológiájuk tisztázása 1597-1644 között; de Székesfehérvár kora újkori városfalainak történetét is segítette a városalaprajzok elemzése, ugyanúgy mint Buda esetében a 16-17. századi állapot felrajzolása.¹⁰⁷ Ásatási megfigyelésekre ekkor is szükség van, hisz az adott alaprajz csak „ante quem” évet is jelenthet. Az írásos források szűkszavúsága, nem pontos elnevezései miatt tévesztések adódnak. (Ugyanaz a német vagy latin megjelölés többféle értelmű is lehet.)

Budán csak több évtizedes ásatások és leletmentések sorozata bizonyította, hogy a korábban nem ismert 13. századi városfal és külső tornyai védtek a korai várost a hegy peremét övezve. Először a palota ásatásakor lehetett korai falszakaszt és külső tornyát felszínre hozni, majd a Ny-i oldal hosszabb szakaszain és az É-i oldalon kerültek elő a faltornyok. Egy részüket még később is használták és így a

---

105 HOLL I.: Die mittelalterliche Stadt Kőszeg. Acta ArchHung 49 (1997). 95. - HOLL I.:

Négysaroktornyos szabályos várak a középkorban. ArchÉrt 111 (1984) 194-217.

106 HOLL 1981. - Már itt felhívtam a figyelmet a különböző források egyeztetésének fontosságára: építészeti, fegyvertörténeti, írásos források.

107 HOLL I.: Sopron városfalai - egy kutatási téma. In: „Gondolják, látják...” Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Budapest 2006. 149-161. 5. ábra. - Az itt közölt 2. ábra először mutatja az É-i 3 m széles falazott kapubejáratot az ispáni vár sáncában! - SIKLÓSI 1996. - SIKLÓSI Gy.: Angaben zur mittelalterlichen Topographie von Székesfehérvár aufgrund der Grundrisse und Karten über die Stadt. Acta ArchHung 40 (1988) 221-251. SIKLÓSI Gy.: Hadiesemények és erődítési munkálatok Székesfehérvárott a 16-17. században. In: GERELYES I. - KOVÁCS Gy.: A hódoltság régészeti kutatása. Budapest 2002. 83-90. (A történeti adatok párhuzamba állítása.) - VÉGH A.: A középkori várostól a török erődig. BudRég 31 (1977) 295-310. (A második városfal 14. sz.-ból, a külső bástyák elődei 1541 előtt.) - SIKLÓSI Gy.: A középkori Kőrmend védelmi rendszere. Kőrmend 2006. (Régi térképek, helyrajzi adatok és terepbejárás segítségével.)

14. század végi második városfallal falszoros jött létre, de egyes szakaszokon a telkek hátsó részének beépítéskor már megszüntették-elbontották a korai periódust.¹⁰⁸ Az ásatások mellett a régi 1541. évi Erhard Schön látkép és az 1687. évi városalaprész is segített a tisztázásban, de a legkorábbi városkapuk közül a D-i és É-i helye-formája még kiderítetlen.

Sopron városfalainak rendszeres kutatása is hosszú évekig folyt, de már a kezdetekor is bizonyíthatta a korábbi várostörténet által kifejtett vélemények tévedéseit (9. kép, az ispáni vár helye, a városfalak által védett terület kronológiája, a külső tornyok kora). Az ásatások által bizonyított periódusok:¹⁰⁹

- Az ispáni vár sánca a római fal mögött és É-i kapuja
- A késő-római romos városfal említése (1277, 1297), mint amely „nagy öregsége miatt” már nem elegendő a védelemre. Javítása (I. periódus)
- A hármas védőfal 1297-1339 között épült (II. periódus)
- A városárok létesítése újabb királyi adományból: 1340-44
- A városfal középső szakaszán a pártázat közeit befalazva lőrések épülnek az első tűzfegyverek miatt (III. p.)
- A megemelt belső szint miatt a fal magasítása és új lőrések (IV. p.)
- Az első bástyák-rondellák építése 1597-1644 között több szakaszban.

Pest város kutatásának eredményéről már a Topográfia fejezetben szó volt. A második későbbi városfal létesítése viszonylag későn 1457-1493 között történt, a nagyobb területet védve. Tetején a széles pártázat (M:1,35 m, Sz: 2,55 m) arányai hasonlóak Kolozsvár falainak pártázatához - ami már a késői megoldások jellemzője, ahogy az is, hogy már szűk lőrésekkel látták el.¹¹⁰ Számos leletmentő ásatás derítette fel a lebontott falak és kaputornyok helyét, az ezek elé későn (már a török hódoltság alatt?) épített kapuvédő rondellákat azonban majdnem nyom nélkül lebontották. (Ezeket még az 1684. évi látképek is mutatják.)¹¹¹

Kőszeg kutatása során eddig számos kérdés derült fel. A 13. században alapított szabályos alaprajzú város (egyetlen az ilyenből hazánkban) rendelkezhetett már valamiféle védrendszerrel, ahogy erre az osztrák krónika részletes ostromleírásából (1289) következtetni lehet. A legújabb ásatás során az Alsó kapu előtt 7,2 m széles vizesárok nyomaira bukkantak. Forrásadat szerint Károly Róbert már elrendelte a városfalak építését, az a 14. sz.-ban már állt. A régészeti kutatás a részben még álló falak, kapuk és külső tornyok esetében az 1532. évi ostrom utáni újjáépítés sok példáját tisztázta - a faltornyok építése

---

108 H. GYÜRKY K.: Buda középkori városfalai. BudRég 24/1 (1976) 381-387. - H. GYÜRKY K.: Városfalak a középkori Buda nyugati oldalán. ArchÉrt 105 (1978) 30-36. - BENCZE Z. Jelentések, Hadtörténeti Közlemények 34/2, 34/4, 35, 36, 103. (1987-90). - BENCZE Z.: Előzetes jelentés a volt Állami Nyomda épületeinek területén folytatott régészeti kutatásokról. BudRég 37 (2003) 113-135. - VÉGH 2003. 182-183.

109 A periódusok HOLL I.: Sopron városfalai I. ArchÉrt 1967, 169-171. - Az ispáni vár sáncának kapuja: lásd a 85. j.i.m. 2. ábra; a tűzfegyverek bevezetése HOLL 1981.; rondellák: lásd a 85. j.i.m. - A későbbi (1971-1988 közötti) ásatások eredményei GÖMÖRI 1991, 128-131, 2. ábra.

110 HOLL 1981, 207, A pártázat - oromzat (Zinne) szélességi aránya a fejlődéssel változik, a szélesség nő. A soproni városfalak pártázata a 14. sz. elején 1,7 m széles és u.o. magas, nincs lőrése. Abb. 18-19. - A pesti pártázat már 2,55 m széles, de csak 1,35 m magas.

111 I. MELIS K. in: BudRég 24/1 (1976) 321-327. Itt részletesen a leletmentések megfigyeléseiről. A fal: 88, 91. ábra, a kapuk: 86, 89. ábra a 24/2. kötetben. - CSORBA CS.: Pest városfalának vázlatos története. BudRég 24/1 (1976) 349-363. (Kritikai áttekintés, a középkori magyar városokkal összevetve.)

1532-46 között történt, ezt városi források keltezik.¹¹²

Az É-i oldal meglévő városfaláról bizonyíthattam, hogy ez már egy külső vonulat: az eredeti városfal elpusztult, nyomait 1962-1964 évi ásatásaim bizonyították.¹¹³ - Az új 2006. évi ásatás az Alsó kapu előtt 1533-ban épített külső védő lőréses falát tárta fel.

A legtöbb középkori város esetében még a jövő feladata az intenzívebb ásatás. Némiképp kivétel Pozsony, ahol Belo Polla a Ny-i városfal hosszú szakaszát és a városárkot tárta fel. Megfigyeléseit a faltronyokra is kiterjesztette. Eddig egyedül álló a várárokból előkerülő gazdag leletanyag részletes közlése.¹¹⁴

Sok esetben a kutatás épp hogy megkezdődött, így még mindig a 16-17. századi metszetek és várostérképek, hiányos írott források adják a várostörténeti feldolgozások anyagát.¹¹⁵

A leletanyag

Újabban az építészeti kérdések tárgyalása során (várépítészet, koldulórendi építészet, polgárházak) a régészet eredményei már egyenrangúan szerepelnek. Eközben mintha feleslegesnek tartanák az ásatások leleteinek az eredményt megalapozó keltező szerepét. Ez ellentétben áll a más tudományoknál kötelező módszerrel: a bizonyító kísérletek, mérések dokumentálása, ami a további kutatás számára ellenőrzési lehetőséget biztosít.¹¹⁶

A városi leletanyag keltező szerepe mellett szerencsés esetben sokféle más kérdésre is használható. Ezt a leletek mennyisége, összetétele segítheti, de gyakran az írásos forrásokkal kiegészítve tovább juthatunk. A főbb kérdések:

- 1: Városi műhelyek; a kézművesség bizonyítéka, topográfiája
- 2: Társadalmi helyzet
- 3: Távolsági kereskedelem, külföldi kapcsolatok

1. Műhelyek

---

112 BAKAI K.: Kőszeg város középkori védőművei. In: Történelmi és Művészeti Antológia Kőszegről. II. Kőszeg 1998. - BAKAI K. Kőszeg. RF I. Ser. 1. No. 36-40. Budapest 1983. 103-116. (A Rajnis utcai ásatás; Felsőkapu; Lombai torony stb.) - B. BENKHard L.: A kőszegi védőműrendszer. In: Kőszeg 2000. 35-58. (Részletesen a városfalakról: az 1336. évi 10 évre adott adómentesség a falak építésére - de ezt régészetileg még nem igazolták. Forrásadatok a kapuk és tornyok építéséről.) - B. BENKHard L. - ILON G., in: Régészeti kutatások Magyarországon 2006. (Budapest 2007) 192. sz. (Az alsókapu előtti ásatás, védőmű, fászerkezetű út, kemencék, legalul 13. sz.-i leletek; vizesárok.)

113 HOLL, I.: Die mittelalterliche Stadt Kőszeg. Acta ArchHung 49 (1997) 95-101.

114 B. POLLÁ: Bratislava, západné suburbium. Bratislava 1979. - A pozsonyi faltornyokról HOLL 1981, 226-228. Abb. 24, 41.

115 Lásd pl. GERŐ L.: Magyarországi várépítészet. Budapest 1955. - HOLL 1981, írásos adatok források értékelése Bártfa, Kolozsvár, Eperjes és más városok falainak modernizálása. Ismertetés néhány újabb eredményről: SZENDE K. 2010. 149-150. (Nagyszombat ÉK-i kaputorony; Kassa felső és alsó városkapu; Bártfa ÉK-i bástya.)

116 Lásd pl. a metallográfiai vagy az üvegek vizsgálatánál a feldolgozások dokumentációját.

A középkori városban számos különféle kézműves-iparos dolgozik, hisz itt biztosított számukra a felvevő piac - nem csak az itt lakók, de a vásárokra bejövő környékbeli falusi lakosság részére. A régészet lehetősége ilyen irányban leletanyagának sajátossága miatt erősen korlátozott, csupán néhány iparágra nyújt bizonyítékot.

A fémiparon belül az ötvösök és pénzverők esetében az olvasztótégelyek bizonyítanak. Előbbieknél főleg a kisméretű tégelyek, míg a pénzverőknél már a jóval nagyobbak is (hisz nagyobb anyagmennyiséggel dolgoznak¹¹⁷). A tégelybe rakódott maradványok még kis mennyiség esetén is feleletet adnak az arany-ezüst-réz jelenlétére. Szerszámleletek nagyon ritkák.

Városi öntőműhely felderítése: különféle olvasztókemencék, illetve öntőgödrök és az öntéshez használt égett agyagforma darabjai ágyú- és harangöntő bizonyítéka (Buda, Visegrád).¹¹⁸

Az ötvösmérlegek jelenléte nem csak az ötvösökre utalhat, jóval gyakoribb, hogy csupán kereskedőre; kis mennyiségű áru, pl. fűszerek mérésére is használták, de ugyanígy pénzváltók is. (Lásd pl. Óbuda esetét.) Lund (Svédó.) várostérképén a mérlegek és súlyok lelőhelyei a piacutca környékén sűrűsödnek, de elszórtan más helyeken is utalnak a kereskedőkre.¹¹⁹

A salakok nem csak a közönséges kovácműhelyre, de a finomabb árukat készítőkre (pl. lakatos) is vonatkoztathatók. A vékony rézlemez hulladékok többféle mesterségre utalhatnak (üstkészítő-javító, egyszerű vereteket készítő). A ritka szerszámleletek a sokféle tagozódott kovácsok esetében (pl. pengekovács, sarkantyúgyártó, stb.) nehezen adhatnak támpontot, talán az apró méretű poncolók, vésők utalnak az olcsóbb anyagból készített veretek készítőire, illetve a ritka kőnegatívok. - Késesmesterre¹²⁰ eddig egyetlen leletegyüttes utal: Pécs esetében a nyélhez tartozó különböző rézveretek sorozata vall a készítési műveletek befejező részét végző, egyben már kész késeket árusító városi mesterre.¹²¹

A bőrparban tevékeny foglalkozások közül a cipészek - vargák, foltozóvargák munkájára, műhelyére a bőrhulladékok vallanak. (Nem a széthullott cipő-maradványok, hanem a készítéskor keletkező hulladékok, vagy egy korábbi cipő szétvágott darabja! (10. kép) Ritkább a készítéshez szükséges cipő-sámfa és bőrvágó kés.) Ugyanakkor az iparágon belül dolgozó számtalan más mesterség (pl. szíjgyártó, tarsolykészítő, övkészítő stb.) műhelyének bizonyítása nagyon nehéz. Pedig éppen a városok jó piaclehetősége hívta életre a különböző ágakat - ahogy a kovácsoknál is. - Jelentőségüket, arányukat jelzi, hogy a bőrparra a városi kézműipar mintegy 20%-át ők adták, egy részük a legmagasabb kereseti adót fizette.¹²²

Magyarországi viszonylatban ritka a városi üveghutára utaló hulladék-olvadék, illetve kemence (lásd

---

117 Így pl. a budai Hess A. tér 1. ásatásánál a közepes méretű tégelyek mellett néhány nagyméretű is, egyik falán aranynyomokkal. Holl, I.: Angaben zur mittelalterlichen Schwarzhafnerkeramik mit Werkstattmarken. MittArchInst 5. (1974) Kat. Nr. 9, 14, 39-42. - Tf. 51-52.

118 Fémfeldolgozó műhelyek városi ásatásáról: T. RÜTZ és R. MULSOW cikkei (13-14. sz.) in: Archäologie unter dem Straßenpflaster. Szerk. H. JÖNS - F. LÜTH. Schwerin 2005. 295-306.

119 P. CARELLI, in Lübecker Kolloquium 1999, 481; Fig. 12.

120 A mesterség különböző ágairól HOLL I.: A középkori késes mesterség. ArchÉrt 121-122 (1994/95) 159-188. - A soproni késesek adatai, lakóhelyük: 4. kép.

121 Pécs, Kárpáti Gábor leletmentése, közöletlen.

122 SZÜCS J.: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Budapest 1955. 78. (Pozsony, Sopron, Bártfa, Kolozsvár adatai.) Sopron-Előkapu ásatásánál a 12. és 13. sz. elejei rétegekből került elő vargaműhelyekre utaló bőryanag. - Ennek feldolgozása MOCSKONYI M. in: SSz 51 (1997) 335-355 (képüket nem közölte, csak egy csizma, cipő és erszény rekonstrukcióját.)

Visegrád), hisz zömmel az erdőkben dolgoztak.

A csontfaragó-esztergályos városi működésére nagyon kevés írott forrás utal, a régészet ugyanakkor az egyik leggyakoribb mesterséggé bizonyítja leleteivel (olvasó-csontgomb készítés-hulladékok, félkész szerszámnyelvek) Európa-szerte. Ráadásul egy városon belül is szétszórtan több helyről ismerünk bizonyító leleteket. Ennek köszönhetően számos feldolgozással tárgyalják.¹²³ Valószínű, hogy alacsony keresetű foglalkozásként ritka az említésük. - Konstanzban az olvasókészítő csontkockát is készít.

A faesztergályosok készítményei az egész középkoron át kedveltek voltak minden társadalmi rétegnél: elsősorban asztali használatra készült tárgyakkal. De ezen kívül másféle tárgyakat is készítettek (pl. sakkfigurák, borkimérő edények). Műhelyükre utaló leletek alig kerülnek elő (esztergakés, készítési hulladék), másrészt egyes szerszámaik (fűrész, fűrő) más munkáknál is használtak és így nem jellemzőek. A várostörténeti források szerint a nagyobb városokban még külön ágakra is szakosodtak (poharasok, tálkészítők - mint az újkori fazekasok: korsósok-tálasok). Bécsben már a 14. század második felében céhüket említik és külön névvel szerepel egy „chophendrechsel” (kupaesztergályos). 1451. évi rendelkezés szerint a mesterremek: egy egynegyeddes palack, tányértartó 32 db tányérhoz és egy sakkfigura.¹²⁴

Desztillálás. E tevékenységre utaló cserép- és üvegedények jellemző fajtái (alembicum, cucurbita) ásatási leletként többféle tevékenységre vallanak. Az egyik a nemesfémek használatánál szükséges savak előállítása, a másik a higany visszanyerése az aranyozásnál - tehát ötvös, pénzverő vagy aranyverő (Goldschläger) műhelyre. A másik, nagyon elterjedt eljárás az alkoholok, likőrök előállítása, illetve növényi anyagok desztillálásával nyert orvosságok előállítása. Ez főleg kolostori gyógyszertárak rendszeres tevékenysége volt, de magánszemélyek is foglalkoztak ezzel. Gyakori a gyümölcsből-szőlőből készített pálinkák-likőrök előállítása várak, kastélyok esetében. Ötvös-pénzverő tevékenységre vall a Hess A. téri leletegyüttes.¹²⁵ Itt az olvasztótégelyek sorozata, köztük nagyméretűek arany nyomokkal és egy üveg desztilláló sisak került elő. A másik nagy leletegyüttes a Szt. György tér 4. telek kútja. Itt a cserép lepárló edények egészen új típusait az ásató Agricola könyvének képe és a leírások alapján a higany lepárlásához köti (aranyozás után), bár a gyógynövény-feldolgozást sem veti el. Mivel a kútból az öntőtégelyek sorozata (magasság 8-15 cm) is ismert, arany, higany illetve kén nyomaival, ez ötvösmesterre utal. A leletek kidobását 1390-1427 közötti érmek keltezik.¹²⁶

123 G. SÁNDOR M.: Középkori csontmegmunkáló műhely a budai várpalotában. BudRég 20 (1963) 107-124. - A leletegyüttes keltezése: 1412/36 közötti érmek. Szarvasagancsból faragott-esztergált fűrőnyelvek, vésőnyél. A kikövetkeztetett szerszámok: faragókés, fűrész, fűrő, esztergakések, véső, íjas eszterga. - Az olvasókészítőknél ezzel szemben íjas fűrőt használtak: G. SÁNDOR M.: Adatok a középkori csontgomb és gyöngykészítéshez. FA 13 (1961) 141-149. (Buda, Visegrád, Eger vár.) Rövid áttekintés: KOVÁTS I.: A középkori csontmegmunkálás. In.: KUBINYI A. - LASZLOVSZKY J. - SZABÓ P.: Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon. Budapest 2008. 113-116., 122-123. - Boroszló (Wrocław) várostérképén mintegy 10 különböző műhely helyét jelölhették (fésű, játék-korong, csontveret mellett hat helyen olvasókészítő). K. JAWORSKI in: AH 32/2007, 519.

124 A mesterségről HOLL, I.: Mittelalterliche funde aus einem Brunnen vom Buda. Budapest 1966, 94-67. - HOLL 1992 51-52.

125 K.H. GYÜRKY: Forschungen... Ein unbekanntes Wohnhaus und der Ursprung eines Destillierkolbens. Acta ArchHung 34 (1982) 177-211. Az írásos adatokkal egyeztetve 1375-1441 között dolgozó műhelyek.

126 B. NYÉKHELYI D.: Középkori kútlet a budai Szt. György téren. Mon. Budapestiensis 12 (2003) 27-31.

Ritka eset, amikor a városban működő fazekasműhely lelete kerül elő. Ilyen Besztercebánya már említett 15. század végi műhelye csempe negatívval, vagy Visegrád ugyancsak ilyen töredékekkel (közöletlen). Pécs városi majolika műhelyre félkész termékek vallanak: a sgraffito technikájú 1480 utáni töredékek.¹²⁷ Bár nálunk a fazekasság jellemzően falusi tevékenység, de egyes kiemelkedő ágai már városi vagy külvárosi műhelyekkel kerültek közelebb az igényesebb felhasználókhoz. Ausztriában és a német tartományokban ez jóval gyakoribb volt, nem is szólva Itáliáról - rendszerint magas fokú technológiai tudással. De ide tartozott az ausztriai „Schwarzhafter” tevékenység döntő része is (még a vidéki-közei fazekasok is a központi céh filiáléi.)¹²⁸ Fazekaskemencét városból Bécs és Pozsony esetében ismerünk. Tulln külvárosában újabban öt fazekaskemencét is feltártak a 14-15. századból - kézműves negyedre következtetnek.

2. Társadalmi helyzet

A régész számára az ilyen szempontú értékelés nehéz, adatai rendszerint nem egyértelműek, csak többféle megfigyelés összevetése hozhat eredményt. Az újabb feldolgozások inkább az „életmód” meghatározást használják, hisz nem az egyes lakosok adózási helyzetét, foglalkozását (kézműves, kereskedő, pap) bizonyítjuk, inkább az ezzel összefüggő - de többekre is vonatkoztatható - életmódra utaló leleteket. E közben szem előtt tartandó, hogy általában nem csak a tárgyak anyagi értéke jellemző, hanem a tárgy különlegessége, a megszokottól eltérő anyaga-kivitele, a hasonló funkciójú tárgyakkal összehasonlított ritkább mivolta. A várostörténet-írás a lakosság mintegy 12-15 %-át sorolja a városi adózók közül a leggazdagabb, illetve tehetősebb rétegbe tartozókhoz. Írásos adatok, végrendeletek részletes képet adnak az ilyenek életkörülményeiről - a régészet ehhez csak keveset nyújthat. Hisz például a legjellemzőbb nemesfém ékszerek, vagy drágább fémtárgyak (bronzedény, ónkancsó-tányér, gyertyatartó, ötvös-foglalattal díszített kanál vagy serleg, stb.) nem tartoznak a gyakori leletek közé. A továbbiakban felsorolunk néhány tárgycsoportot a régész számára értékelésre lehetőséget adók közül.¹²⁹ De hangsúlyoznunk kell, hogy a biztosabb megítéléshez - például egy-egy házhoz, lakóihoz kapcsolni - igazán akkor lehet, ha többféle adat vág egybe. Példaként említhetjük sok közül az írországi Waterford esetét. Itt az egyik fő utcában álló házban a szobai árnyékszék aknáját találták, a ház szintje alatt a házfal mellé épített nagyméretű falazott emésztőgödörrel. Ez már maga is a 13-14. századi magasabb komfortra-életmódra utalt, hisz ezidőben az egyszerűbb kivitelű emésztőgödörök voltak általánosak. Ráadásul az emésztőgödör leletei is erre mutatnak: borostyánkő olvasók, import kerámia, kőcserep, import gyümölcsök magvai és az állatcsontok között a

---

További leletek: HOLL I.: Középkori desztilláló készülékek Kőszeg várából. ArchÉrt 109 (1982) 108-123. - Szőlőpálinka készítés, 15-16. sz. eleje. Itt utaltam arra, hogy a gyakori kettős-kónikus üvegpalackok a desztilláló alakjára utalnak és valószínűleg „égettbor” tartók voltak. - BOLDIZSÁR P.: Egy 14. századi desztilláló készülék a királyi palota É-i előudvarában. BudRég 26 (1984) 217-226. (Ezen kívül továbbiak a palotából is.)

¹²⁷ KÁRPÁTI G. In: BALLA G. (szerk.): Beatrix hozománya. Budapest 2008. 80-81. Kat. 2.5-2.8.

¹²⁸ Lásd pl. az alsó-ausztriai - Bécs környéki fazekasokat, akik a bécsi fazekasokkal együtt fogadták el 1434-ben a minőségi áru kritériumát és az azt bizonyító műhelyjegy alkalmazását. - HOLL I.: Külföldi kerámia Magyarországon. BudRég 16 (1955) 163-166. 1333-ban Bécsben már fazekasutca. 1434-ben: „... a fazekasok Bécsben és Ausztriában... (értsd Alsó- és Felső-Ausztria) ...Ausztria címerét és saját jegyét üsse vagy vesse...” - Tulln fazekasok: Fundberichte aus Österreich 2006, 606-618.

¹²⁹ Nem osztom azt a véleményt, hogy a kiemelkedő leletek szociális jelző értékét csak akkor fogadjuk el, ha különböző kérdésekre már választ kapunk (a lelet ára, készítési helyének távolsága, kereskedelmi lehetősége, stb.). Lásd A. FALK, in: LSAK 10 (1987) 305.

malaccsontok nagy aránya.¹³⁰ Itt tehát egészen különböző oldalról kapott adatok egyeznek: topográfiai helyzet, lakáskultúra, viselet-ékszer, asztali reprezentáció, étkezés. A kutatók gazdag kereskedőre következtettek. - Pozsony esetében egy a házhoz tartozó gödör leletei vallanak kiemelkedő életmódról: Bécsi asztali mázas kanna, kőcseréppohár, velencei emailfestéses üveg pohár, cseppes üveg poharak, sok ausztriai házi kerámia a 13. sz. vége - 14. sz. kezdete idejéből - a ház tulajdonosa ekkor Jakab bíró!¹³¹

Kerámia.

A leggyakoribb leletféleségeken belül több is utalhat az asztali reprezentáció¹³² bizonyítékára. Főleg az import kőcserép különböző távoli műhelyekből: Siegburg, Waldenburg és az itthon leggyakrabban előkerülő morvaországi poharak. Kivételesen a Dreihausen-Falke csoport kőcserép poharai-serlegei is - bár ezek többsége véleményem szerint itt nem annyira kereskedelmi úton jöttek, inkább talán a főurak külföldi útjaival függenek össze a Zsigmond-korban.

Bizonyos mértékig gazdagabb tulajdonosra utalhat az egyszerűbb cserépedények között az ausztriai fekete kerámia nagyobb aránya (ha összevethető ugyanazon város más lelőhelyeivel) és az igényesebb cseréppoharak nagyobb száma. - A 13. század második felében a mázas bécsi kerámia sem volt általánosan elterjedt.

A 14-16. században az itáliai majolika edények ugyancsak kiemelkedő ízlést, udvari divatot utánzókra utalnak. Bár ezek - és a spanyol majolikák - megjelenése ritka, a jó távolsági kereskedelemmel kitűnő É-i városokban is ismertek. Talán nem csak kereskedelmi áruként, de a külföldön járt személyek birtokában ritka reprezentációs tárgyként. - Budán az É-i előudvar egyik házából és a Szt. György utca 8. házából már került elő 14. század végi korai majolika: toscanai albarelló és faenzai kancsó.¹³³

Üveg

Ma már látható, hogy az üvegedények, asztali poharak használata városi viszonylatban már a 13. századtól kezdve gyakori volt. De ezeken belül az igényesebb-finomabb kivitelű velencei-muránói üveg mégis az asztali reprezentáció kelléke a gazdag polgári, esetleg nemesi környezetben. A 13. század végén az emailfestésű muránói poharak ritka példái Európa-szerte rangos tulajdonosra vallanak. A 16. századtól a gyakori velencei stílusú (de már máshol is készített) üvegekelyhek ballusztéres fogóval ismét a nagyon gazdag polgárok esetében tűnnek fel. (Lásd pl. Sopron, Templom utcai kút leleteit.)

Az ablaküveg használata megint csak fényűzőbb lakáskultúrára vall. Bonfini Bécs leírásánál ezt az előkelő kivitelű házak ebédlőtermeinek leírásánál emeli ki.

Fegyverek

Ezek esetében tudnunk kell, hogy pl. a sisak, lándzsa, kard a későközépkori városi polgár esetében a város védelmére előírt fegyverzet része - ide tartoznak a városi céhek kézműves mesterei is (hiszen sok

---

¹³⁰ M.F. HURLEY, in: Lübecker Kolloquium 2008, 17-19.

¹³¹ J. HOSSO - B. LESÁK in: AH 27/02 (2002) 607-620. A szerzők a ténylegesnél későbbre kelteztek!

¹³² Részletesebben erről: Holl, I.: Tischgerät im spätmittelalterlichen Buda. Acta ArchHung 57 (2005) 311-384.

¹³³ BOLDIZSÁR P.: Bizánci és dél-itáliai kerámiák. MFMÉ 1987. 42-43. a II. ciszternából. - SZEKENI A.: Ein mittelalterliche Brunnen... ANTAEUS 26 (2003) 324-325.

helyütt ezek voltak a kapuk-tornyok-falszakaszok beosztott védői).¹³⁴ Már a tehetősebb polgárra jellemző a drága számszerű, később a szakállas puska kisebb kézi típusai. (Veszély esetében ilyet a városi fegyvertárból pótolhatták.)

Életmódra utal a könyvveretek különféle típusa (papi környezetben gyakoribb); bronz vagy csont stílus az írásos tevékenységre (nagykereskedőknél is), ugyanígy a mérlegsúlyok-mérlegek használata is magyarázatot kíván. - A játékok közül a sakk, vagy a jobban elterjedt táblás játékok figurái-korongjai is jelző értékűek. (Nem véletlen, hogy főleg várakból kerülnek elő.)

A viselethez tartozó leletek, például ékszerek, övveretek a rangosabb életmód velejárói. Nem csak nemesfém példányai jöhetnek számításba. Már a közönséges vascsatoktól eltérő réz-bronzcsatok is jelenthetik, hogy ha nem is gazdag, de az átlagosnál kiemelkedőbb személy használhatta.

Aquamanile

Az előkelők, elsősorban a főúri körök terített asztalának tartozéka már a korai időktől a kézmosóedényként használt aquamanile, bronzból állatalakok vagy vadászó lovasok formájával. De már a 13. századtól feltűnnek ezek cserépből, utóbbiak gyakran városi leletként is. De ide tartoznak azok a kisméretű réz kiöntőcsapok is, melyeket a fém aquamanilékbe applikáltak (zárócsapjukon gyakran kakas alakkal). Egy másikféle fémedényen, a nagyméretű ón kannákon is ilyet használtak, hisz súlyuk miatt nem lehetett könnyű megemelni. Utóbbiakat a 15-17. században céhkancsóként, de patriciusi háznál is használták.

Felmerült már a gondolat, hogy a 13. századi mázas bécsi kancsók-korsók állatfejes kiöntőkkel is szerepelhettek asztali kézmosókként. (Budán számos helyről ismertek.)

Kályha

Hazai leletanyagunkban a 14-16. századi kályhacsempék jó alapot adnak - ráadásul gyakran pontosabban keltezhetők. Reprezentatívabb kivitelű darabjai már eddig is felhívták a figyelmet az átlagostól eltérő, művészibb plasztikájú és felépítésű kályhákra - elsősorban az udvari műhelyek városi épületekbe készült példáira. (Buda város, Óbuda, Pécs, Sopron, 14. sz. vége - 15. sz. e. fele.¹³⁵) De jó minőségű kályhák készültek városi műhelyekben is (Pécs, Székesfehérvár ugyanekkor már). A külföldről szállított vagy ilyenek hatására készült kályhacsempék reneszánsz stílusban a 16. században tűnnek fel (Sopron Új u. és Előkapu, Kassa).¹³⁶

Egy 13-14. századi városi ház kályhájának helyét és csempéit Budán az É-i Előudvar ásatásakor tárták fel a földszinti szobában (14. sz. vége).¹³⁷ Feltűnő, hogy közelsége ellenére nem az udvari műhelyekből vásároltakból került ide, hanem egy egyszerűbb, mázatlan kályhaszemekből álló, de tetején áttört tagozású oromcsempékkel koronázva. Ez utóbbi már rangos középkori kályhák oromcsempéinek

---

¹³⁴ Bécsben 1442-ben írják elő a kötelező fegyverzetet. Számszerű vagy kézi-puska csak tehető polgárok esetében volt.

¹³⁵ Több példa HOLL I.: Középkori kályhacsempék XI. In: BENKŐ E. - KOVÁCS Gy. (szerk.): A középkor és a kora újkor régészeti kutatása. 2010. 709-756. - A címeres csempékhez tartozó kályhák többi csempéje is bizonyító.

¹³⁶ HOLL, I.: Renaissance Őfen. Acta ArchHung 45 (1993) 247- ff, Abb. 31,57, 66.

¹³⁷ BOLDIZSÁR P.: Gótikus kályhacsempék az újabb budavári ásatás anyagából. MFMÉ 1988. 1. k. 95-110. - a 74. sz. helyiségben, a falban a kályha fűtőnyílásával. 17-19. kép.

hatását mutatja. - Egy valamivel későbbi kályhához tartozó, olajzöld mázzal díszített áttört oromcsempe egy délebbi épület ciszternájából került elő Mária és Zsigmond érmeivel keltezve (74/22.sz.). - É-felé, már a Szt. György téren (75/16.sz.) szemégtödről származik egy áttört kivitelű sárga mázas csempe (valószínűleg szarvas alakkal), ami a 14. századi kisméretű csempék megoldásához áll közel, és lelőkörményei is erre az időre teszik.¹³⁸ Végül a valószínűleg Frisspalotának nevezett (később a palota É-i várfalába foglalt) városi épület gödrének korai leletei közül a pomázi csoport új csempéjét - sisakos-buzogányos lovaggal - és az Anjou III. csoport címeres csempetöredékeit sorolhatjuk a 14. századvégi, városi használatú kályhákhoz.¹³⁹ Részletesebben azért említjük a fentebbi leleteket, mert jól bizonyítják: a budai déli városrészben - egy jobban kutatott területen - milyen gyakori volt már a 14. században a kályhával ellátott ház, többnyire rangos tulajdonosra utalva. Alátámasztja az okleveles forrásokból kapott későbbi képet: előkelő, néha főrangú személyekkel vegyes lakosságát.

Sajnos az írásos források a kályhákról ritkán szólnak. A budai házaknál említett „domus dormitoria cum camino” Garai János Mindszent utcai palotájában, valamint az oklevélben a K-i oldalon Garai Miklósnál ugyane megjelöléssel egy második szerepel 1412-ben. De a Garaiak másik házána a Szt. György templom előtt mindkét házrészben is ilyeneket sorolnak fel.¹⁴⁰ - Ezek az emeleti „hálószoba kályhával” megjelölések a 15. sz. elején kályhát jelentettek véleményem szerint, hisz ilyen helyiségekben nem számolhatunk kandallóval - amit a nagy termekben használtak - sem egyszerű kemencével ilyen környezetben.¹⁴¹ Amikor Bonfini Bécs leírásánál kiemeli a polgárházak szépségét, említi „...Ebédlőtermeik tágasak, a falak fenyőfa burkolatosak, a sarokban kályha van fűtésre...”¹⁴² - nyilván a leggazdagabb rétegről szól.

Kivételes a soproni esetben jobban leírt kályhák esete. Pullendorfer Mihály nagykereskedő a Szt. György u. 3. házában 1534-es leírás szerint az 1. és 2. emeleten állt egy-egy kályha, egyiknél mázas kivitele, a másiknál alakos díszítése emeli ki (míg az egyszerű kályhákat nem is említik).¹⁴³

A társadalmi helyzet - városi rétegződés kimutatásához az archaeobotanika és -zoológia eredményei is segíthetnek a ritkább, mindennapitól eltérő, nem általánosan használt növényi-állati leletek kimutatásával. Mivel a régész ezeket ugyanúgy mint a saját leletanyagát azonos lelőhelyről gyűjti be, a kiértékelések eredményeit összesítheti. Elsősorban olyan leletegyüttesek használhatók ilyen célra, amelyek egy-egy házhoz, vagy telekhez jök köthetők.

A növényi eredetű leleteknél főleg a drága külföldi fűszerek korai megjelenése, konyhai használata és az ugyancsak importként behozott déligyümölcsök fogyasztása jelezheti az előkelőbb életmódot. A leletanyag mellett az írott források is segítenek annak megítélésében, kik és mikortól kezdve éltek ezekkel.

---

138 BOLDIZSÁR i.m. 32-33. kép.

139 BENDA J. in: BudRég 35 (2002) 538-539. 6. kép. A címeres csempék képe nem szerepel. Kérdéses e lelőhelyről már későbbi leletekkel előkerült Eberhard püspök címerével díszített csempe 1397-1400 körül, magam még e palotához sorolnám. Párja a Szt. Zsigmond templom alatti korábbi ház leletei között szerepel: KÁRPÁTI G. in: TMB 31 (2003) 236, 7. kép.

140 PATAKI V. in: BudRég 15 (1950) 294. 79. j. - GEREVICH 1950, 218-219.

141 Caminus: kemence, kandalló a középkori latin szövegekben - de az ebből képzett caminata is fűthető helyiség.

142 Antonius de Bonfinis Rerum Ungaricarum Decades. Ed: FÓGEL I. (Budapest 1941) 83. Dec. IV. Lib. V. „...in angulo fornace...”

143 HOLL I. In: Acta ArchHung 45 (1993) 247.

A magyar királyi udvar étkezési szokásait Mátyástól II. Lajos királyig az elbeszélő források és számadások alapján már régen bemutatták. Bonfini szerint „...A királyné megkedvelte az itáliai étkezést.- ...Itáliából még konyha- és gyümölcskertészeket is hívott, a földművelésben mestereket...” Beatrix királyné levelezésében említett különböző hagymák, illetve egy zsák mag megérkezése kapcsán Mátyás budai kertjére gondolhatunk. De az itáliai befolyás talán már az Anjou korban is megvolt, az udvarban is jelentkezhetett a nápolyi hatás? (A nápolyi udvar közvetítette Ny-felé az arab ételrecepteket: mandula, citrom, gránátalma és különféle keleti fűszerekkel készült ételeket.)¹⁴⁴ Feltűnő, hogy már a 14. században három budai lelőhelyen déli import gyümölcsök magvai voltak (Dísz tér 10. és 8. kútban mandula, Úri u. 40. kútjában füge). Ezek a 14. század második felénél nem lehettek későbbiek. A déligyümölcsök importjának szélesebb körére egy Zágráb város irat mutat a narancs név első felbukkanásával („Item de pomis naranch et pamagranatis de pondere denarii duo.” 1481)¹⁴⁵ - II. Ulászló udvartartásának számadáskönyve szerint gránátalma, narancs, citrom, füge rendszeresen vásárolt csemege volt.¹⁴⁶ A budai kereskedők útján ilyenek a városi lakosság előkelőjéhez is eljuthattak!

Az archaeozoológia feldolgozásaiból említhetjük példaként egy ház sziklagödrt, Buda É-i részén, közel a Szombat piachoz : „14-15. századi” leletekkel. (Az állatsontok feldolgozója egyben a középkori piacok képét is felrajzolta.) De az É-i ház gazdáira szerintünk fényt vet hogy itt, ha csekély számban is, de gímszarvas és vaddisznó, valamint vadmadár szerepel - ami nem az átlagos polgári étkezések jellemzője. A gödör régészeti leletei szerint itt már a 13. sz. végén és a 14. században olyan tárgyakat használtak, amelyek a szokásos polgári környezetben ritkábbak: mázas áttört oromcsempé, sok 14. századi velencei üveg, a 13. sz. végéről bécsi mázas korsó állatfej-kiöntője.¹⁴⁷

¹⁴⁴ CSÁNKI D.: I. Mátyás udvara. Századok 1883. 648-653. - FÓGEL J.: II. Ulászló udvartartása. Budapest 1913. 136-138. U.Ö.: II. Lajos udvartartása. Budapest 1917. 126-129. (Halak és osztriga.) A. BONFINI, IV. decas VII. könyv. GERÉB L. ford. Bonfini: Mátyás király. Budapest 1959. 198. - Beatrix levele szerint (1487) Mátyás „...tavasszal kertjében akarja elültetni...” a hagymákat. CSÁNKI 1883. 651 - 1489-ben Eleonóra „...dinnye, saláta, valamint egy zsák ferrarai magot küld.” NYÁRI A. Századok 1869. 249.

J.M. van WINTER: Kochkultur und Speisegewohnheiten der spätmittelalterlichen Obersicht. In: Adelige Sachkultur des Spätmittelalters. Wien 1982. 327-342.

¹⁴⁵ HOLL, I.: Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda. Budapest 1966. 90. - HARTYÁNYI B. - NOVÁKI GY.: Növényi mag és termésleletek Magyarországon az újkőkortól a XVIII. századig. II. MMMK 1973-74. 35. 159. és 160. sz. lelőhelyek. - SZAMOTA I. - ZOLNAI GY.: Magyar oklevél-szótár. Budapest 1902. 6.

¹⁴⁶ ENGEL, Chr.: Geschichte des Ungarischen Reichs. Halle 1797. 100-117. 1494 október 29. - 1495 június 5. között számos alkalommal szerepel a „Poma Narantia et Poma Granata”, máskor „poma Narantia dulcia et acerba” (édes és savanyú: narancs és citrom). Rendszerint a palotába küldték, de ha távol volt Váradra, vagy Pestre („ahol őfelsége vacsorázik”). Áruk egy-egy tételnél 1-3 Ft közötti.

¹⁴⁷ VÖRÖS I.: Egy 15. századi budavári ház állatsontleletei. (Tierknochen aus einem Haus - 15.Jh. - im Burgviertel von Buda) ComArch Hug 1992. 227-239. - Bár feldolgozója az utolsó időszakra keltezi a csontokat, a régészeti leletek a 13. sz.-tól a 15. sz. első feléig tartanak. BENCZE Z.: A Hadtörténeti Intézet udvarán feltárt egyik sziklagödör kerámiája. (Keramik aus einer der im Hof des Kriegshistorischen Instituts...) U.i. 209-223. - az üvegekről GYÜRKY K. u. itt 224-227. A leletek zöme 14. századi.- Fügét már a futaki vásáron is árultak: II. Ulászló király számára itt vettek („de ficius 3 1/2 Centenarios...”) 20 Ft-ért. ENGEL i.m. 177.

Visegrád városából (Kálvária lelőhely)¹⁴⁸ a feldolgozott állatsontok nagyobb mennyisége a 14. századból ugyancsak kivételes jellegű. A vad aránya itt 13,85%, ez megközelíti a magyarországi királyi székhelyeknél kimutatott arányt. Sokrétű képet mutat a 11 faj (több vaddisznó, szarvas és őz mellett 8 fogoly, 2 fácán, valamint rigó és kánya). De feltűnő a négy mókus és egy medve előfordulása is. (Pontosabb képet csak az ásatás más leletanyagának részletes feldolgozása hozhat.)

Egy székelyföldi mezőváros, Székelykeresztúr nemesi kúriájának esetét azért említjük, mert kivételesen a forrásanyagból tulajdonosa is ismert.¹⁴⁹ A 15-16. századi anyagból főleg a 16. sz. leleteinek minősége emelkedik ki (köztük kályhacsempék sorozata). Ekkor növekszik a vad aránya (7%), köztük vörös vércse, mogyoróstyúk, fogoly, fürj, csóka és szajkó, illetve őz, vaddisznó és nyúl. Értékelője szerint jellemző itt a hústeleknél a fiatal állatok (bárány, gida, malac, csirke) fogyasztása. Tulajdonosok a nemes Nyujtódi család, a környék legjelentősebb birtokosa.

A botanika és zoológia eredményeinek értékelésekor figyelembe veendő, hogy a szokásos statisztikai kiértékelés az általános képre utal, a valóságban a reprezentáció szerepe volt a döntő. A mindennapi étkezés más volt, mint az ünnepi, vagy az előkelő vendégek fogadásánál. Ezeknél volt kötelező a sokféle fogás, közte vadhúsok különböző fajtái és elkészítésükhöz a drága fűszerek. A százalékos kimutatásban az ilyenek kisebb aránya talán csak a ritkább alkalmak jelzője.

3. Kereskedelem

A leletek egy része biztos adatot nyújt a város távolsági kereskedelmére. A régészet evvel sok tekintetben eltérő képet is adhat az írott forrásokon alapuló várostörténetnek, mert olyan tárgycsoportokat is bizonyíthat, amiket nem volt szokás pontosabban említeni.

A kerámiák között az említett külföldi kőcserép-fajták, az itáliai és spanyolországi majolikák adnak új képet; de az ausztriai fekete- és grafitos kerámia behozatala már a korai időktől kezdve bizonyítható. Utóbbi mennyisége erősen függött attól, milyen távol fekszik a lelőhely a dunai útvonaltól. (Nem osztjuk azt a véleményt, hogy használata a német eredetű lakosságnál volt kedveltebb; a piaci lehetőség és jó minősége volt döntő.) A műhelybélyegek használata e kerámiáknál helymeghatározásra,¹⁵⁰ egyes esetekben keltezésre is alkalmas. - A kereskedelmi útvonalak által biztosított nagyobb forgalom a németországi kőcserép esetében döntő: így például az északi Hanza-városok esetében már a 14. században is elérte az 50%-os arányt - míg Közép-Európában már sokkal ritkább. Ez is mutatja: nem a földrajzi távolság a döntő az import esetében, hanem a fő kereskedelmi útvonalak által adott lehetőség (ez vonatkozik például a spanyol majolikára is).¹⁵¹

148 BÖKÖNYI, S.: History of domestic mammals in Central and Eastern Europe. Budapest 1974. 424. (Héjj M. feldolgozatlan ásatása 1953-54.) A lelőhely alig 100 m-re fekszik a város középkori plébániatemplomától.

149 BENKŐ E. - SZÉKELY A.: Középkori udvarház és nemesség a Székelyföldön (Medieval Manor Houses and Nobility in the Székely Land) Budapest 2008. - GÁL E.: A székelykeresztúri késő középkori udvarház állatsont leletei. (2134 db) 301-355.

150 Legutóbb a ritkább készítési helyekről HOLL, I.: Funde aus dem Zisterzienkloster von Pilis. Budapest 2000. 31, Anm. 112. - Abb. 49. - HOLL, I.: Fundkomplexe des 15-17. Jh. aus dem Burgpalast von Buda. Budapest 2005. 89-91. (16-17. század.)

151 Greifswald É-i Hanza-város esete is mutatja. Itt egy latrina kerámia leletei között a 14. sz. m. felében 72% az import kőcserép, a város közepes vagyonnal rendelkező lakóinál 30% alatti. De a latrinában csehországi üvegek is voltak, a növényi leletek között rizs és füge utal magasabb

A külföldi posztók kereskedelmi forgalmát az ólom áruplombák jelzik, általában a városra utaló címerrel vagy jeggyel, zömmel a 15-17. századból.¹⁵²

A fémáruk között a legnagyobb mennyiséggel szereplő késeknek csak kisebb részénél sikerül a mesterjegy típusa alapján, vagy a jellegzetes réz díszítések használatánál a külföldi eredetet bizonyítani. (Steyr, Nürnberg, Wendelstein, Bécs.)

Az olcsóbb rézáru (gyűszű, könyvveret) nagyobb része - ugyanúgy, mint a réztálaknál - zömük Nürnberg műhelyeiből került ki. Ezt az ottani kézművességről írott feldolgozások bizonyítják, de a városi elszegényedett mestereket felkaroló alapítvány könyvének illusztrációi is mutatják (15-16. sz.) specializálódott tagoltságukat (gyűszűkészítő, dróthúzó, rézkovács mester); majd később Jost Amman nürnbergi polgár foglalkozásokat bemutató fametszet sorozata még részletesebben (gombostű és kapocskészítő, csörgő gyártó, rézkovács rézműves stb. 11. kép). A rézművesek (Rotschmidt) számaránya egész Németországot tekintve Nürnbergben volt a legmagasabb: már 1370-1429 között 74 mester mutatható ki itt. Ezek öntötték sárgarézből a mozsarakat, gyertyatartókat és a hordócsapokat is. Utóbbiaknál a gyakorta előforduló mesterjegyek egy részét már összegyűjtötték.¹⁵³ A gyertyatartók mellett az ilyenekkel felszerelt falikarok és csillárok is itt készültek.¹⁵⁴

Az üvegáruk egyes jól ismert típusai már a 13. századtól kezdve mediterrán és itáliai műhelyekből kerültek ide; később már németországi és csehországi asztali üvegek is megjelennek kisebb számban. Utóbbiaknál a pontos készítési hely nem mindig tisztázott.

Kereskedelmi összeköttetést mutatnak a numizmatikai leletek, elsősorban a mindennapos használatú kisebb érmek. Végül utalhatunk az ólom zarándokjelvényekre. Bár viszonylag ritkák, a kulturális kapcsolatok távolabbi kedvelt helyeit bizonyítják. (A leletösszefüggésekből adódó keltezésük fontos, mert sok esetben formailag nem határozhatók meg.) Ide tartoznak szerintünk a főleg délnémet műhelyekben készített 15. századi fehér cserépfigurák is: ritkaságuk szerint nálunk nem árusították őket, így inkább ezeket is külföldről (zarándokhelyek ismert szentjeit ábrázolva?) hozhatta tulajdonosuk.

***

A felsorolt kutatási kérdések alapján tisztázott lelőhelyek a várostérképbe rajzolva - esetleg másféle adatokkal, pl. írásos forrásokkal kiegészítve - a városi topográfia szemléletes képét adják. Itt természetesen a keltezések különbségeit, a fejlődés tendenciáját mutatva több alaprajz is készülhet.¹⁵⁵

életnívóra. J. ANSORGE - H. SCHÄFER in: Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern. 50 (2003) 119-157.

¹⁵² Jó példák a Lübecker Kolloquium 1999. kötetében: 172, 400, 523, 567, 609. oldalakon.

¹⁵³ W. DRACK: Zur Gesichte des Wasserhahns. MAGZ Bd. 2. Zürich 1997. A csapok részletes feldolgozása a római kortól az újkorig. A nürnbergi mesterség és a jegyek e kötetben 99-120. old. O. Baumgärtel cikkében. (7 nagy rézcsap 1 Gulden, ugyanennyi a 15 db. közepes méretű ára 1529-ben.)

¹⁵⁴ HOLL I. in: ArchÉrt 114-115 (1987/88) 189; 4. kép, keltezett leletekkel. - GERE L.: Gótikus csillár és asztali gyertyatartók az ozorai várkastélyból. Műemlékvédelmi szemle 8 (1998) 95-116.

¹⁵⁵ Német és lengyel régészek többször kiemelték: a központi terek körül álló házak a patríciusok tulajdonában álltak, ezek környékéről kerül elő a reprezentatív leletek többsége. Deventer (Németalföld) esetében a gótikus kályhacsempék zöme olyan városrészből került elő, amely a

A leletanyagból levonható következtetések során tudnunk kell: a gazdag háztartás mindennapos élete is különbözött az ünnepi alkalmaktól, vendéglátástól. A reprezentatív asztali tárgyak, ugyanúgy mint az étkezés minősége is kifejezte. Ezért a leletek százalékos megoszlása (és ugyanígy az állatcsontoknál is) ezt elfedi, hisz hétköznapi és ünnep nem válik szét. Másrészt egy nagyobb ház esetében a leletanyag az ott élő többféle társadalmi réteghez kötődik (háztulajdonos, személyzet, esetleg bérlő kézműves). Így szétválasztani a leleteket nem tudjuk, kivéve a feltűnő, ritkább minőségűeket. A ház állandó tartozékaihoz köthető anyag (kályha, ablaküveg) a háztulajdonos vagyonához tartozott.

A telekhez-házhoz köthető leletanyag részletes közlése ezért is fontos, hisz e nélkül kiértékelése-magyarázata nem végezhető el: a különböző kézművességre, vagy kiemelkedő társadalmi helyzetre evvel adunk bizonyítékot. Sajnos az ásatások közléseinek egy része a bizonyító leleteket nem adja meg (vagy csak utalnak ilyenre). A név szerint ismert háztulajdonosok azonosítása a leletanyaggal nagyon ritka,¹⁵⁶ de a fentebb említett leletfajták koncentrációja (és az épülettel kapcsolatos megfigyelések) bizonyíthatják rangosabb, gazdag polgár vagy főnemes lakóhelyét.

Célok és eszközök

A középkori régészet fejlődéséhez az utóbbi évtizedekben végzett kutatások számos új kérdéssel járultak hozzá. különösen a középkori városok esetében. Ezeknél áll a rendelkezésre a legsokrétűbb forrásanyag (írások, építészeti, képes-térképes stb.) amelynek felhasználása csak forráskritikával eredményes, de a korábbi várostörténet-írást kiegészíti vagy akár cáfolhatja.

Sajnos nagyon sok város esetében a háborús pusztítást követő évtizedekben a régészhiány és a műemléki szabályozottság elégtelensége miatt nem került sor megfelelő feltárásokra és az új építkezésekkel eltűntek a régészeti lehetőségek. De a legtöbb helyen még mindig nyílik alkalom, ráadásul újfajta, sokrétűbb kérdésfelvetéssel, több tapasztalattal.

A feldolgozás az előző hárommal együtt a középkori régészet témáit-módszereit tekinti át. Szándékunk volt röviden bemutatni e tudományág összetett - más tudományokkal is összefüggő helyzetét és a felhasználható adatok esetében (pl. építészettörténet, írott források stb.) a forráskritikát és a régészeti adatok, megfigyelések elsőségét. Hangsúlyoztam, hogy az ásatásnál nyert kép esetleges, a leletanyag statisztikai feldolgozása és az ilyenek egymással való összevetése megtévesztő, hitelesebb képet úgy kapunk, ha a leletanyag kiértékelése nem összesítve, hanem lelőhely részekre bontva (ház, telek) kerül bemutatásra. Az ásató mindvégig működjön együtt a másféle tudományágak feldolgozóival. A feldolgozás első két része: I. Egy interdiszciplináris tudomány, II. A keltezés módszertana - az Archaeologiai Értesítőben jelent meg, 2005, 2009; a III. kéziratban van.

---

gazdag réteg lakóhelye. M.H. BARTELS in: Lübecker Kolloquium 2008, 138-139. - Kolobrzeg esetében a 13. századi kőcserep és mázas kerámia 28-42 %-os arányban a piactér-közel telkekről került ki. M. REBKOWSKI, u.ott 559.

¹⁵⁶ Például a gazdag levéltári anyagra támaszkodó Lübeck esetében három kiemelkedő összetételű leletegyüttes összevetése történt. (Az elsőben 13. sz.-i szíriai arany-emailfestéses pohár és muránói 1300 körüli emaildíszes üveg is volt; a harmadikban 1275 körüli aleppói emailfestéses pohár.) Ezek közül csak a harmadik ház tulajdonosai ismertek: egy előkelő patríciuscsalád. - Stralsund piacterének egyik telkén két latrinából kerültek elő muránói emailfestéses poharak, a lakóhely a gazdag posztókereskedő családhoz köthető. D. MÜHRENBURG és G. MÖLLER, in: Lübecker Kolloquium 2008, 331-334; 302-304.

A terjedelmi korlátok lehetősége szerint külföldi és hazai feldolgozásokkal illusztráltam az egyes témákat (néha hiányosságukra utalva); további irodalomra az egyes cikkek jegyzetei segítenek.

IRODALOM

- Archéologie
1970 Archéologie du village déserté. T. I-II. Paris
- BIEGEL, G.
1991 Budapest im Mittelalter. Braunschweig.
- DÁVID F.
1970 Gótikus lakóházak Sopronban (Gotische Wohnhäuser in Sopron). Magyar Műemlékvédelem 5 (1970) 95-123.
- GEREVICH L.
1950 Gótikus házak Budán. (Gothic dwelling-houses in Buda.) BudRég 15 (1950) 121-238.
- GEREVICH L.
1973 Budapest művészete az Árpád korban. (Art of Budapest in the Arpadian age). In: Budapest története 1. k. 351-401
- GÖMÖRI J.
1991 A középkori Sopron régészeti kutatásáról. In: Régészet és várostörténet. Konferencia. Pécs. 125-144.
- HOLL I.
1971 Sopron középkori városfalai III. (Les murs médiévaux de l'enciente se Sopron. III.) ArchÉrt 98. 24.44.
- HOLL I.
1979 Sopron (Ödenburg) im Mittelalter. Acta ArchHung 31. 105-145.
- HOLL I.
1981 Feuerwaffen und Stadtmauern. Acta ArchHung 33. 201-243.
- HOLL I.
1989 Középkori városi élet - városi építészet. ArchÉrt 114. 52-76. (Städtische Leben im Mittelalter.)
- HOLL I.
1996-97 Marktplätze und Hardwerker. ArchÉrt 123-124. 7-15.

Középkori régészetünk

1985 Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Szerk. FODOR I.
- SELMECZI L. Budapest

LSAK

Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte

Lübecker Kolloquium

1999 Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum. II. Der Handel,
Lübeck

Lübecker Kolloquium

2008 Lübecker Kolloquium... VI. Luxus und Lifestyle, Lübeck

MÉSZÁROS O.

2009 A késő középkori Visegrád város története és helyrajza. (The History and
Topography of Late Medieval Visegrád Town.) Visegrád.

Mittelalterliche Häuser

2000 Mittelalterliche Häuser und Strassen in Mitteleuropa. Hg. M. FONT - M.
SÁNDOR. VAH IX. Budapest - Pécs.

RDK

Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte. Bd. III. Stuttgart 1954.

SIKLÓSI GY.

1996 Die Siedlungsgeschichte der Stadt Székesfehérvár (Stuhlweissenburg) von der
Regierungszeit der Árpádkönige bis zum Ende der Türkenherrschaft. Acta ArchHung 48. 375-397.

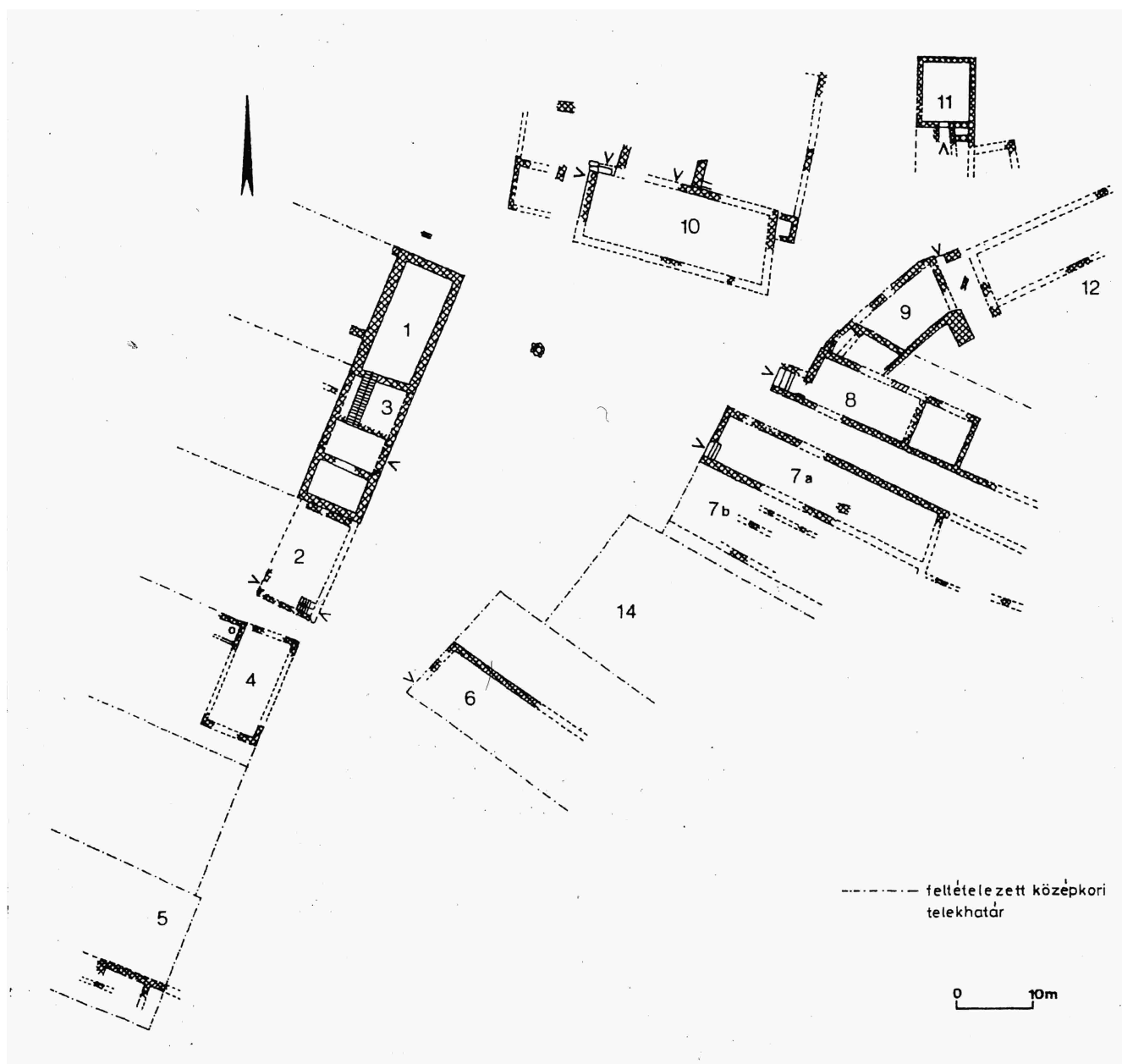
SZENDE K.

2010 A Kárpátmedence középkori városainak régészeti kutatása az elmúlt két
évtizedben. (The Archaeological Research into Medieval Towns in the Carpathian Basin since 1980.)
In: BENKŐ E. - KOVÁCS GY.: A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon. I. 141-172.
Budapest.

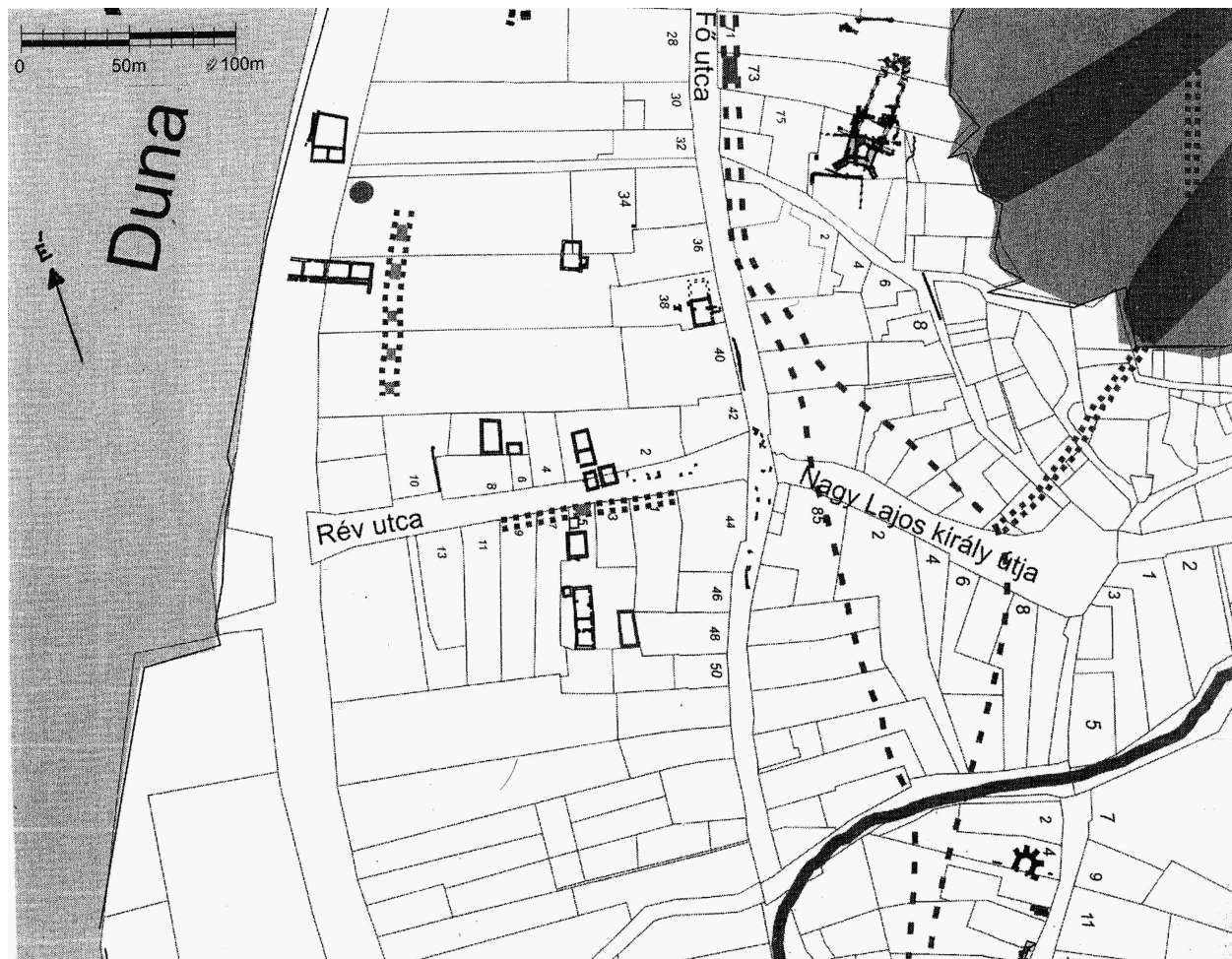
VÉGH A.

2003 A Szt. György utca 4-10. számú telkek régészeti ásatása (Archaeological
Excavation of 4-10. St. Georg Street. 1998-2000.) TBM 31. 167-190.

Képtáblák

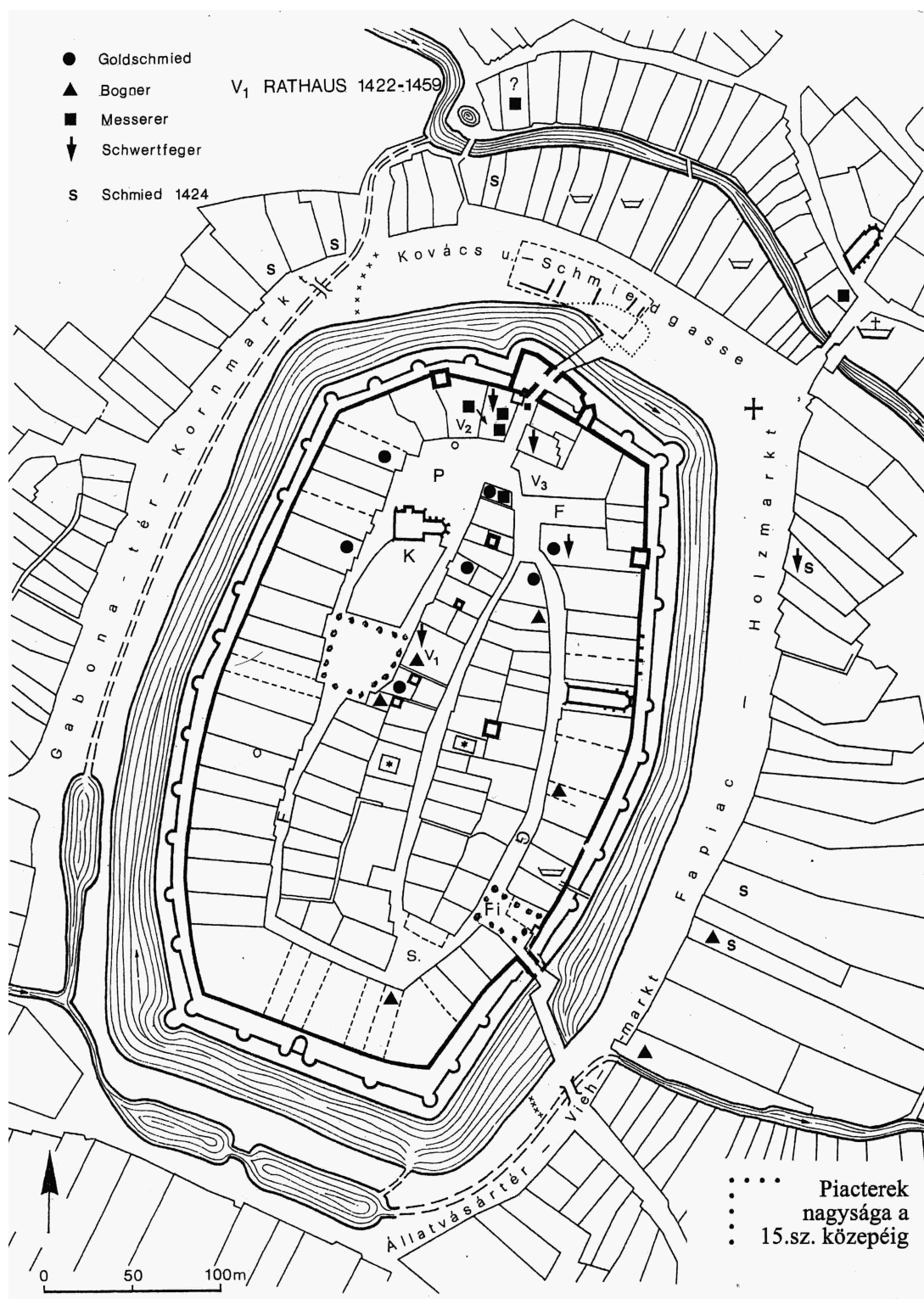

1. kép. Óbuda, középkori piactér házai. (BERTALAN 1997 után)

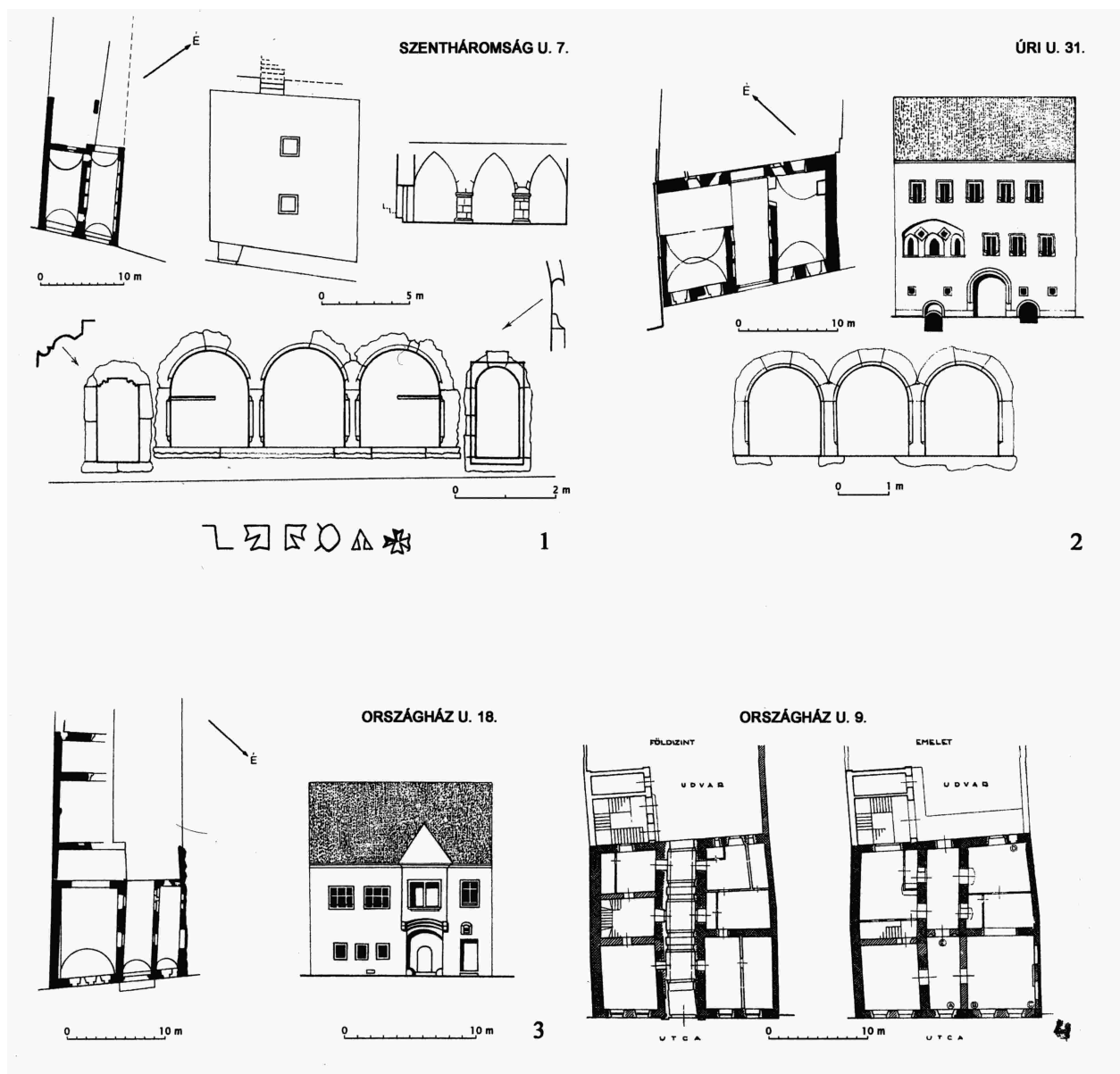

2. kép. Visegrád, 14-15. sz.-i házak és templom a város D-i részén (MÉSZÁROS 2009 után).

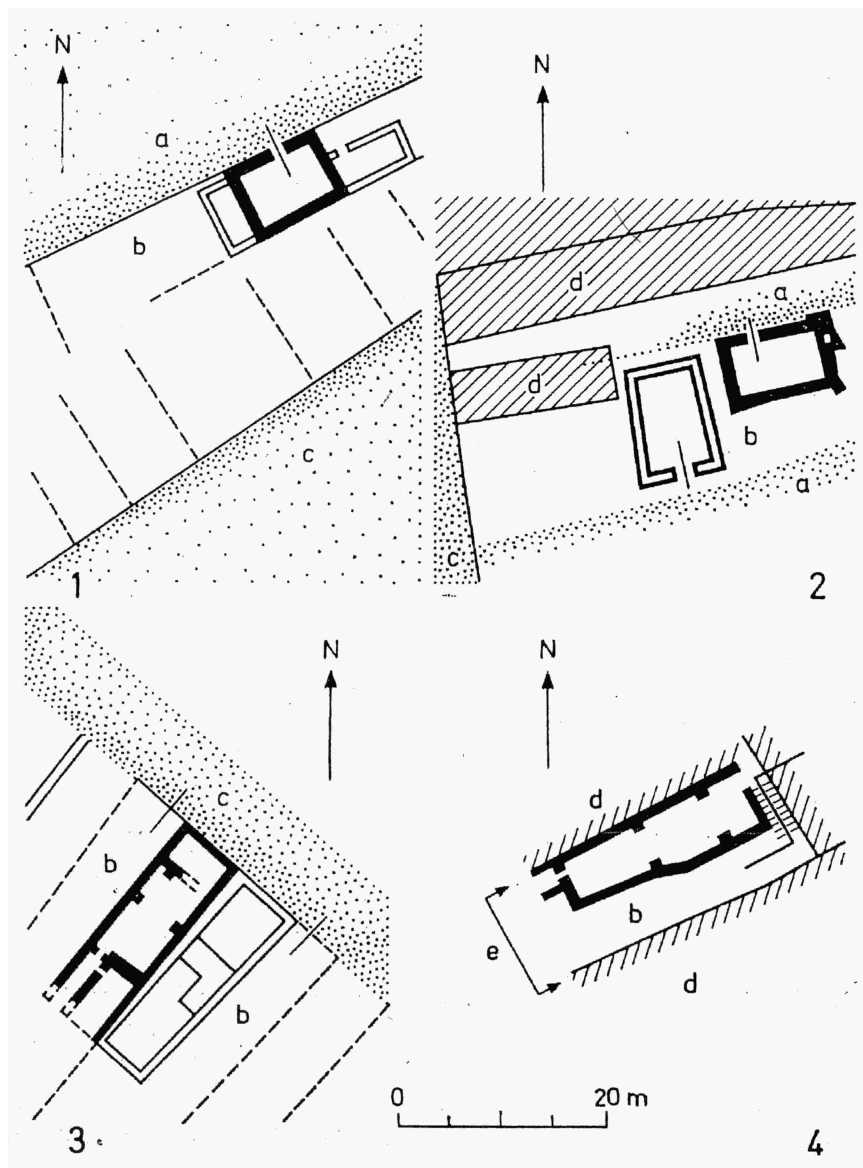

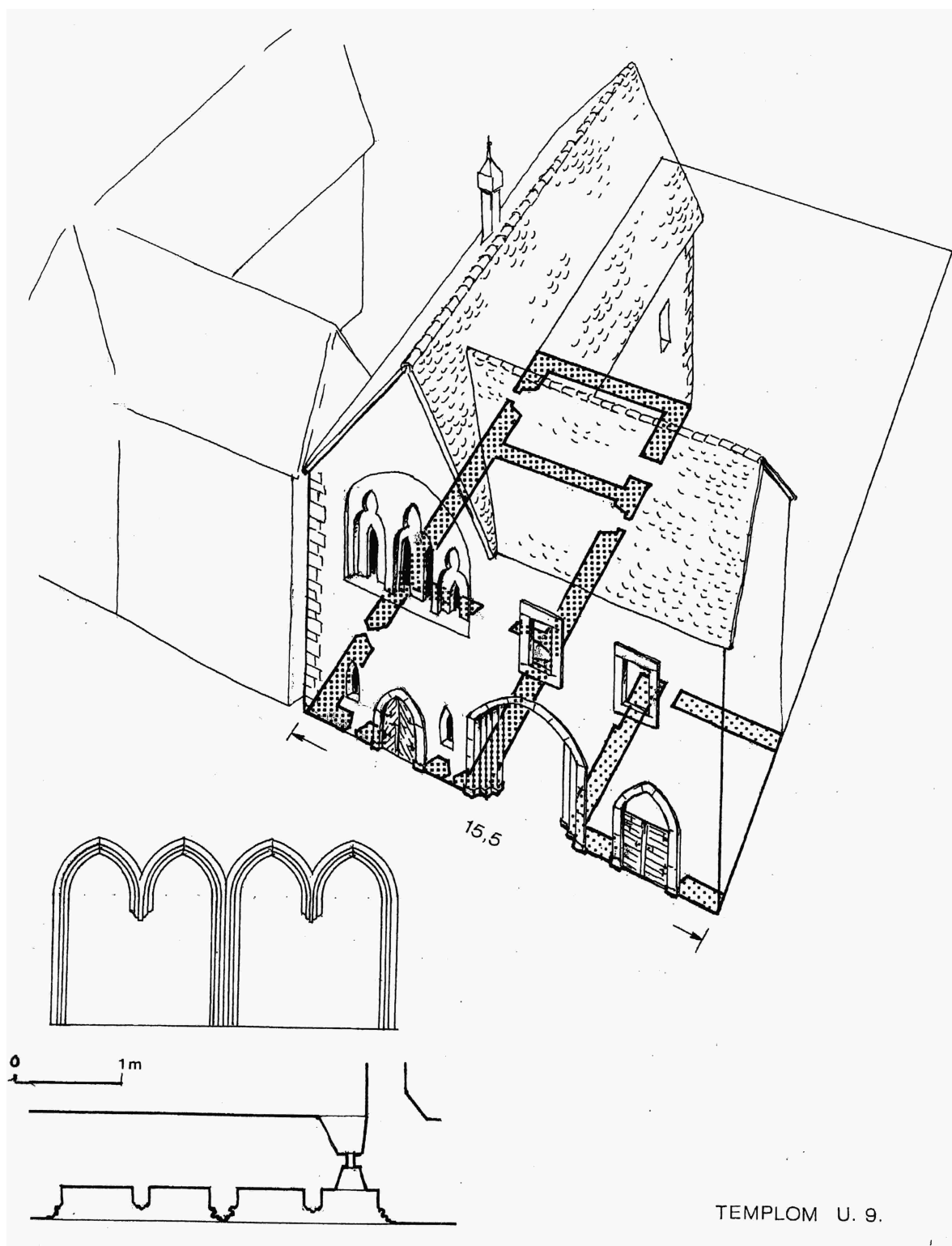
3. kép. Sopron, Belváros. M: idegen mészárosok piaca a 15. sz. közepéig, beépítése előtt. F: Halpiac, beépítés előtt. (HOLL 1996/97 után)

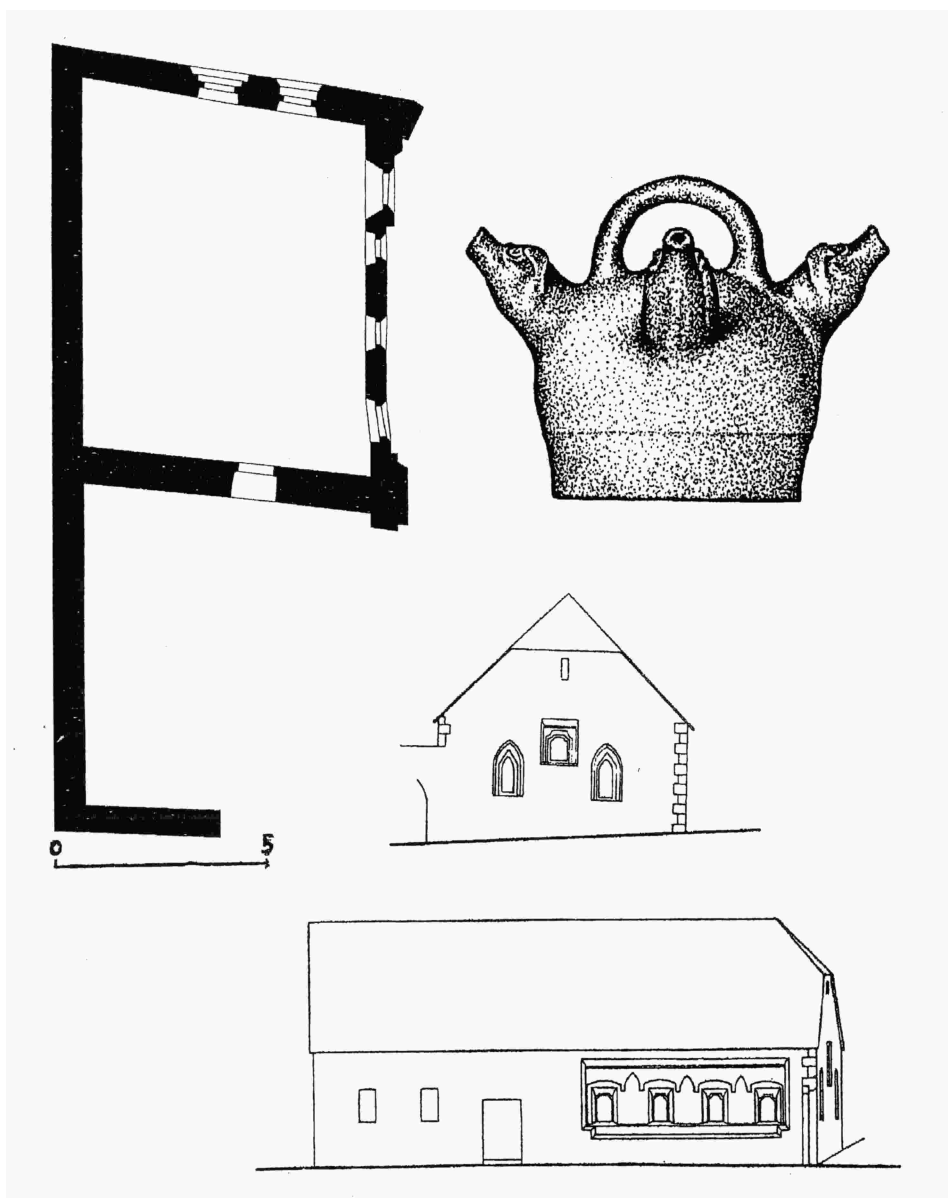
4. kép. Buda. 1: pincés, ülőfülkés ház, 13. sz. vége. 2: Uri u. 31. később bővített ház. (CZAGÁNY 1959 után). 3: 15. századi ház, földszinten kereskedő bolttal. (HOLL 1989 után). 4: Országház u. 9. Két házból egyesítve a 15. sz.-ban. (GEREVICH 1950 után)

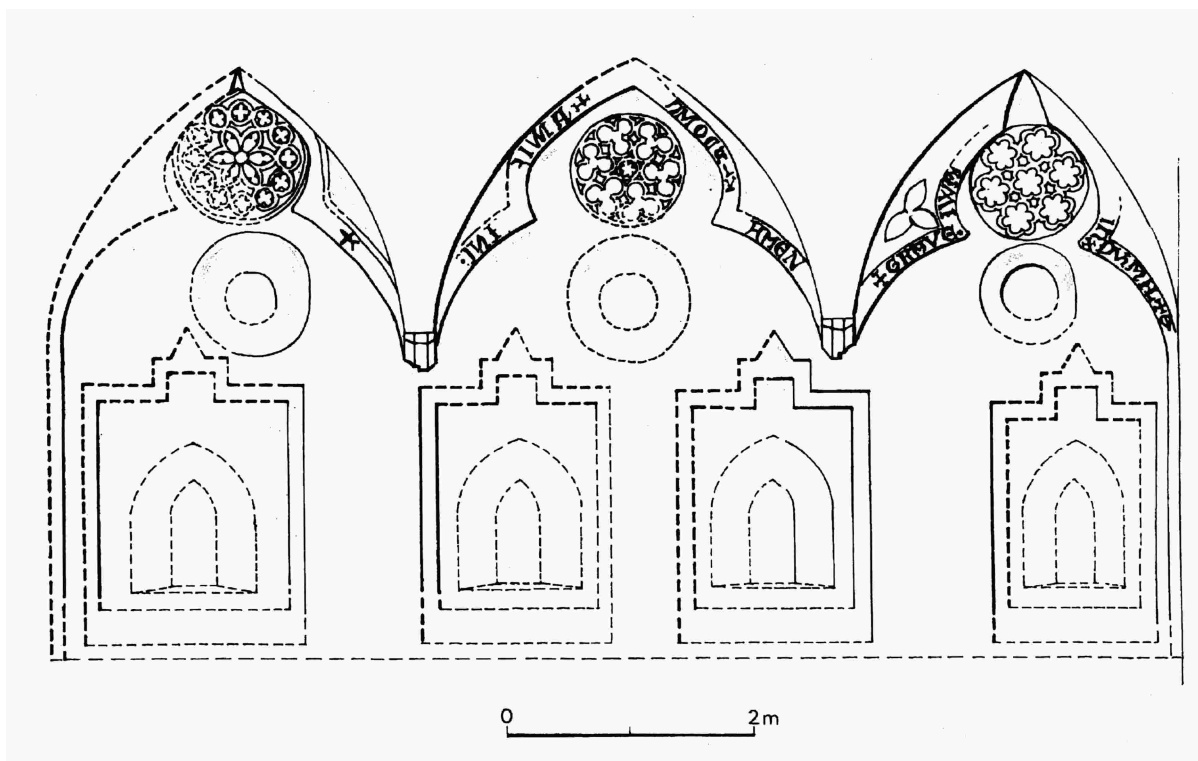
5. kép. Buda. Az utcához (c) viszonyított korai telekbeépítés. 1-2: 13. század. 4: a domonkosok iskolája, 1304. (GYÜRKY 1982 után)

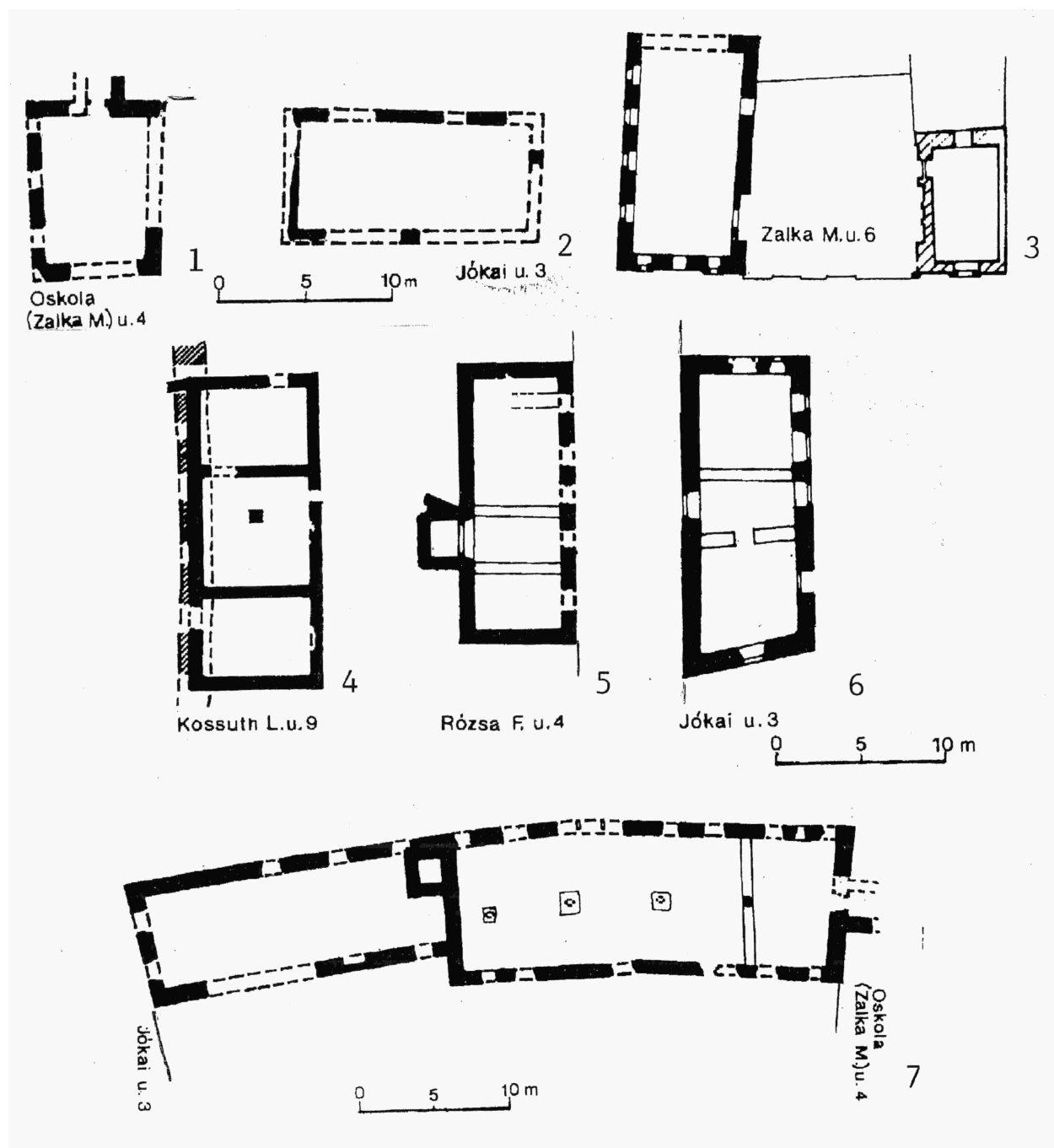
6. kép. Sopron. Présincés ház, emeleten kapcsolt ablakcsoporttal. 14. sz. Jobboldalt későbbi bővítése. (HOLL 1989 után)

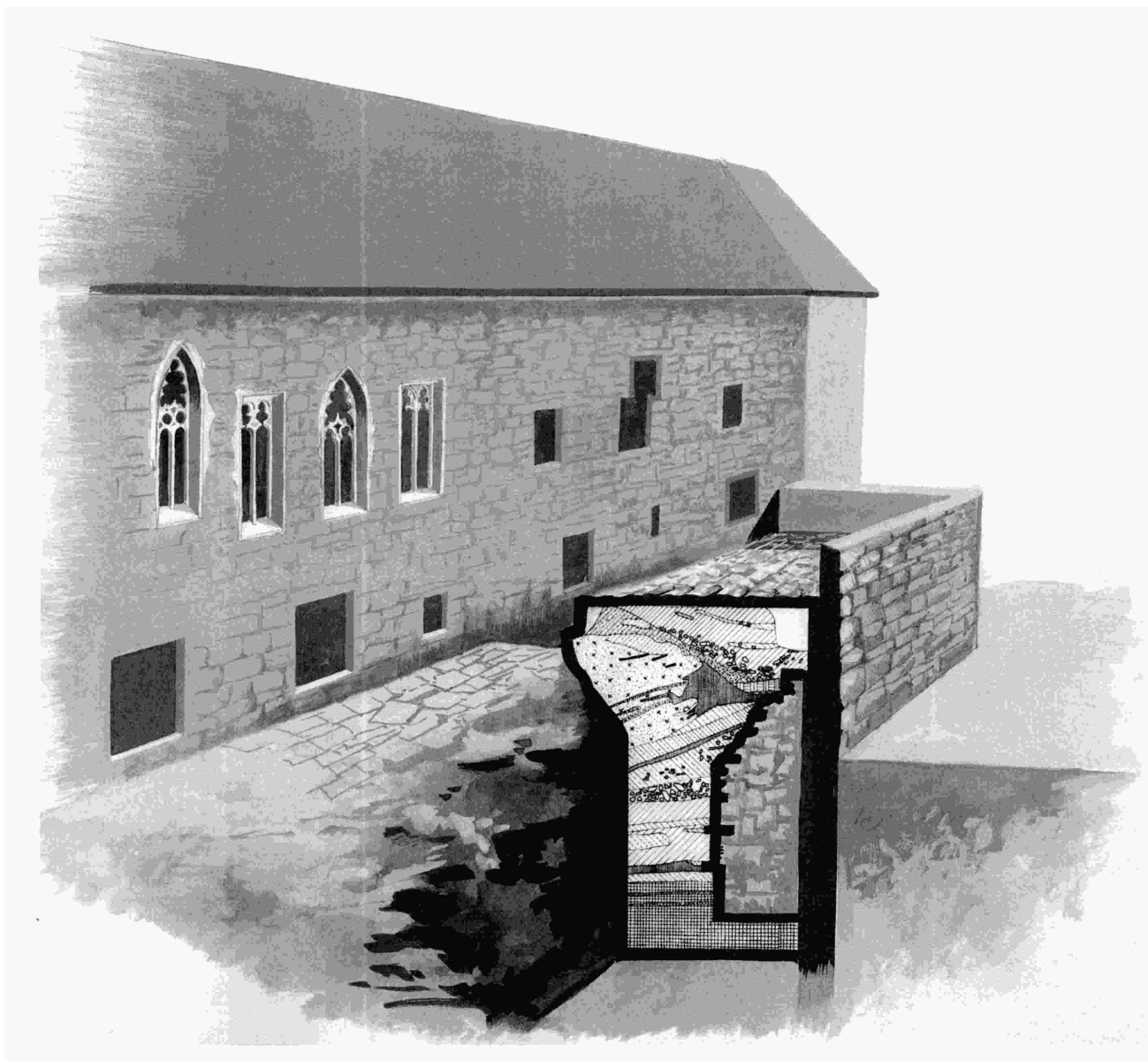
7. kép. Sopron. É-i külváros háza kapcsolt ablakcsoporttal, 13. sz. vége. (DÁVID 1977 után)

8. kép. Kapcsolt ablaksor Kőszegi István gróf palotájának emeletén 1279 körül (HOLL 1986 után)

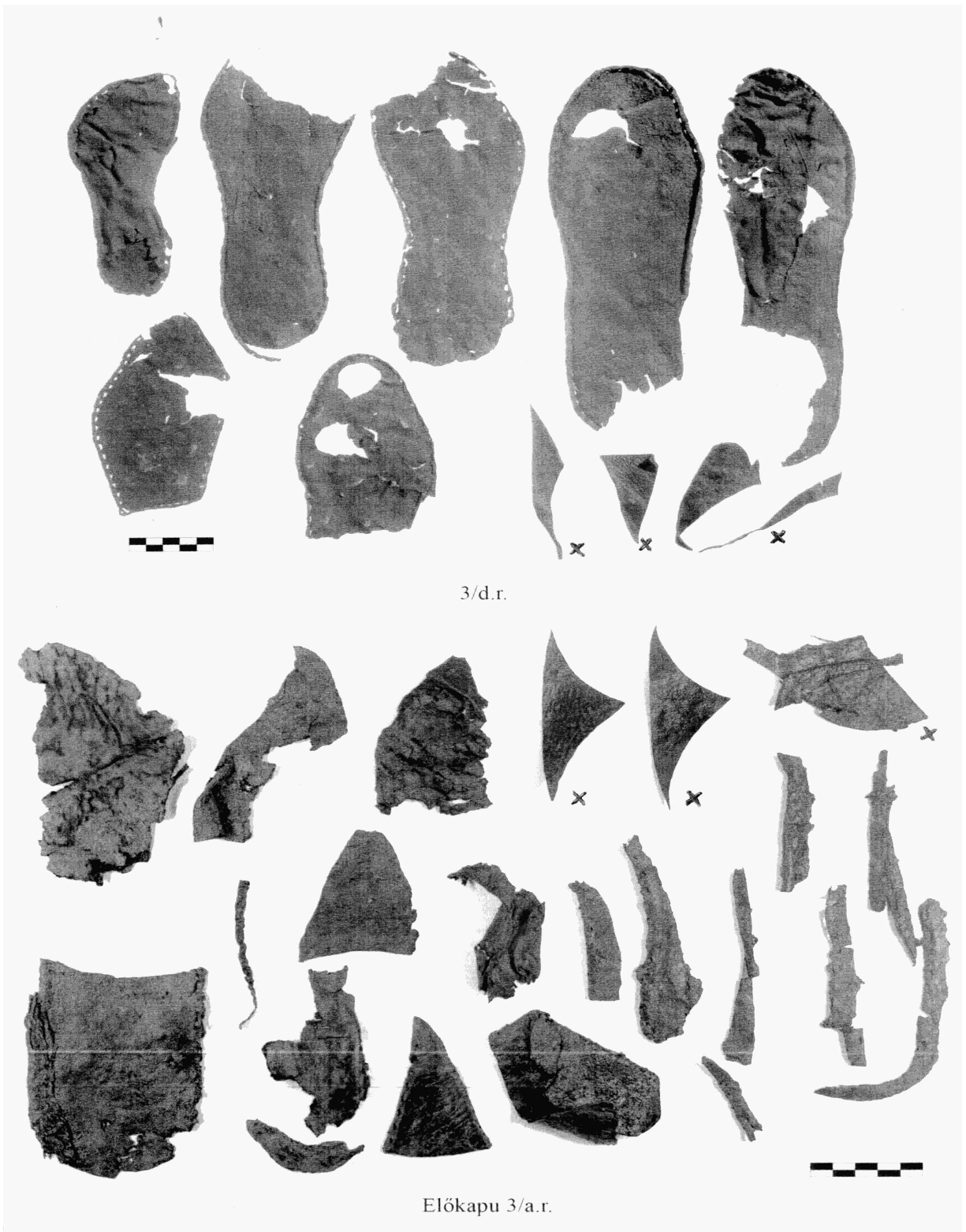

9. kép. Székesfehérvár. Középkori háztípusok 1-3: 13-14. sz. fordulója. 4-5: 14-15. sz. fordulója. 6: 15. sz. m. fele, 7: a 15. sz.-ban kibővített áruzsarnok (SIKLÓSI 1996, 2000 után)

10. kép. Sopron. Sánc és vrosfalsats a Fabricius hz előtt. (HOLL - NOVÁKI 1962 után)

11. kép. Vargaműhelyek hulladéka: (x). Sopron, 12. és 13. sz. e. fele. (HOLL 1973 után)

Der Fingerhüter

Auß Messing mach ich Fingerhüt/
Blechweiß / werden im Feuer glüt/
Denn in das Eisen glenck getriebl/
Darnach löchlein darein gehiebl/
Gar mancherly art / eng vnd weit/
Für Schuster vnd Schneider bereit/
Für Seidensticker vnd Näterin/
Deß Handwercks ich ein Meister bin.

55

Der Rotschmidt.

Bildwerck / Wappen / ich gossen hab/
Auff mannig köstlich Fürsten Grab/
Artlich Leuchter / so stehn vnd hangn/
In Kirchen vnd auff dem Sal brangn/
Räuchfesser vnd die Messing Sprüßn/
Die man thut in den Brünsten nügen/
Mörser / Leimtiagl vnd Schüssel Ring/
Pippen / Laßköff / vnd ander ding.

68

Kivonat

A középkori város régészeti kutatása más témákkal összevetve összetettebb és több időt igényel. A város térbeli kiterjedése és épületeinek sokfélesége, a terület beépítettsége nehezíti, egyben sajátos ismereteket feltételez; de kapcsolódik a műemlék-kutatás eredményeihez is. Figyelembe veendő, hogy a város organikus fejlődése-növekedése milyen változásokkal járt (például a piacterek kialakulása és változása: 2. kép). A forrásadatok összesítésével szerencsés esetben megrajzolható városlaprajz csak a későközépkori - kora újkori kifejlődött alakját mutatja, a korábbi helyzetre csak az ásatások és írott források elemzése ad feleletet. - A polgárházak korai alakját és telekformáit a régészet derítheti fel (4. kép). A későbbi háztípusokat, ezek periódusait a műemléki vizsgálat bizonyíthatja (3, 5-6. kép). Városonként eltérő háztípusokat találunk; csak a háromhelyiséges közép-európai háztípus általános.

A régészt sokféle forrás segíti (gazdag írott anyag, térkép, látkép, a korábbi várostörténeti feldolgozások). Ezek használata szigorú forráskritikát igényel, kronológiai szempontból pedig a régészeti megfigyelés egészíti ki. Az eredmény nem csak részletesebb képet jelent, de a régebbi teóriák cáfolatát is.

A városkutatás leletanyaga és megfigyelései számos téma kidolgozásához segítenek (kronológia: a városfejlődés szakaszai, városi műhelyek, kereskedelem, étkezési szokások stb. és ezek koronkénti változása); kiegészítik az írásos forrásokat, vagy egészen új oldalról mutatják (pl. külkereskedelem). A városon belül előkerült leletanyag összehasonlítása segíthet a lakosság rétegződésének - a legfelső rétegnek eltérő életmódját bemutatni (import tárgyak, fűtőberendezés, étkezés különbségei), ha egy-egy házhoz-telekhez köthetőek. A kézműves műhelyek lokalizálása korábbi várostörténeti megállapítások (pl. a kézművesek utcánkénti tömörülése, belvárosi-külvárosi elhelyezkedése) revízióját jelentheti (2. kép). - Az egyes témákat a külföldi és magyar kutatás eredményeinek válogatott példáival illusztráltuk, de nem törekedtünk átfogóbb bemutatásukra.

A cikk az *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* folyóiratban jelenik meg német nyelven: *Acta Archeologica* 62 (2011) 379-418
DOI: 10.1556/AArch.62.2011.2.6